

62972

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE MECÂZ-I MÜRSELLER

(Yüksek Lisans Tezi)

62972

Danışman

Prof.Dr.İsmail YAKIT

Hazırlayan

Yahya ATAĞ

ISPARTA - 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

<i>TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ</i>	I
<i>KISALTMALAR</i>	II
<i>ÖNSÖZ</i>	III
<i>GİRİŞ</i>	I
BELÂĞAT KELİMESİNİN LÜGAT VE TERİM ANLAMI.....	3
<i>A- Lügat Anlamı</i>	3
<i>B- Terim Anlamı</i>	3
<i>C- Belâğat İlimleri</i>	4
HAKİKAT VE MECÂZ KAVRAMLARI.....	5
<i>A. HAKİKAT KAVRAMI</i>	5
a. Sözlük Anlamı.....	5
b. Terim Anlamı.....	5
<i>B- MECÂZ KAVRAMI</i>	5
a. Sözlük Anlamı.....	5
b. Terim Anlamı.....	6
HAKİKÎ MÂNADAN MECÂZÎ MÂNAYA GEÇİLİŞİN SEBEPLERİ.....	6
KUR'ÂN'DA HAKİKAT VE MECÂZ	6
<i>A- Kur'ân'da Mecâzın Varlığını Kabul Edenler</i>	7
<i>B- Kur'ân'da Mecâzın Varlığını İnkâr Edenler</i>	7

BİRİNCİ BÖLÜM

MECÂZIN ÇEŞİTLERİ.....	9
<i>A- Mecaz-ı Akli Ve Çeşitleri</i>	9
a. İstılâhî Anlamı	9
b. Alakaları.....	9

<i>B- Mecâz-ı Luğavî ve Çeşitleri</i>	11
a. İstiâre	11
b. Mecâz-ı Mürsel	11

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE MECÂZ-I MÜRSELLER	16
1. <i>Bir Şeyin Sebebini Zikredip Müsebbebini Kasetmek</i>	16
2. <i>Bir Şeyin Müsebbebini Zikredip Sebebini Kasetmek</i>	25
3. <i>Bir Şeyin Tümünü Zikredip Bir Cüz 'ünü Kasetmek</i>	36
4. <i>Bir Şeyin Cüz 'ünü Zikredip Tümünü Kasetmek</i>	39
5. <i>Mahal Zikredip İçindekini Kasetmek</i>	51
6. <i>Bir Yerde Bulunan Şeyi Zikredip Mahallini Kasetmek</i>	59
7. <i>Bir Şeyi Veya Kişiyi Geçmişteki Sıfatıyla Vasıflandırmak</i>	60
8. <i>Bir Şeyi Veya Kişiyi Gelecekte Sahip Olacağı Sıfatı İle Vasıflandırmak</i>	63
9. <i>Araç Zikredip Onunla Yapılanı Kasetmek</i>	67
10. <i>Çoğul İfade Eden Bir Kelimeyi Zikredip, Birini veya Bir Kısmını Kasetmek</i>	68
11. <i>Muayyen Bir Manaya Delâlet Eden Kelimeyi Zikredip Çok Kapsamlı Manaya Delâlet Eden Kelimeyi Kasetmek</i>	77
12. <i>Aynı Kökten Türeyen Kelimelerin Birbiri Yerinde Kullanılması</i>	79
SONUÇ	88
BİBLİYOGRAFYA	90

KISALTMALAR

- a.g. : adı geçen
a.g.e.: adı geçen eser
a.g.y.: adı geçen yer
a.y. : aynı yer
b. : İbn, oğlu
b.y. : baskı yeri yok
Bkz. : Bakınız
c.c. : celle celâluhu
çev. : çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz. : hazırlayan
Hz. : Hazret-i
İ.A. : İslam Ansiklopedisi
krş. : karşılaştırınız
mad. : madde
nşr. : neşreden
ö. : ölüm
s. : sayfa
s.a. : Sallallahu aleyhi ve selleme
şerh. : şerheden
tahk. : tahkik eden
ts. : tarihsiz
vb. : ve benzeri
ve dğr. : ve diğerleri

I

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

A. Sestiler:

1. ا : e, a
2. ا : i, ı
3. ا : u
4. ا, آ, آ : â
5. ا : î
6. ا و : û

16. ط : t
17. ظ : z
18. ع : ‘
19. غ : ğ
20. ف : f

21. ق : k
22. ك : k

B. Sessizler:

1. ا : ‘
2. ب : b
3. ت : t
4. ث : s
5. ج : c
6. ح : ħ
7. خ : ħ
8. د : d
9. ذ : z
10. ر : r
11. ز : z
12. س : s
13. ش : ŝ
14. ص : ṣ
15. ض : ẓ

23. ل : l
24. م : m
25. ن : n
26. و : u
27. ه : h
28. ي : y

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'deki kelimelerin delâlet ettikleri mânaların bir kısmı son derece açık, bir kısmı ise müphemdir. İşte bu özelliğinden dolayı âlimler, onun doğru anlaşılabilmesi için, daha ilk asırlardan itibaren "Belâğatü'l-Kur'ân", "Meâni'l-Kur'ân", "İ'câzü'l-Kur'ân", "Mecâzü'l-Kur'ân", "Müşkilü'l-Kur'ân", "İ'râbu'l-Kur'ân" vb. adlarla anılan eserler yazmışlar ve yazmaktadırlar.

Kur'ân-ı Kerîm'in belâğatı konusunu tefarruatlı bir şekilde ilk defa Abdulkâhir el-Curcânî (471/1078) ve daha sonra ondan etkilenerek ez-Zemahşerî (538/1143) işlemiştir.

Mânayı güzel ve uygun ifadelerle zihinlere ulaştırmak anlamına gelen mecâz ve çeşitleri, Belâğat ilminin beyan konuları içinde yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de örneklerine sıkca rastladığımız mecâzın çeşitlerinden olan mecâz-ı mürsel sanatını derli toplu müstakil olarak ele alan bir çalışmanın -bildiğimize göre- olmayışı, bizi bu konuda bir araştırma yapmaya sevketmiştir.

Bu çalışmamızda tesbitlerimizi yaparken en çok İbn Abdisselâm'ın "Mecâzü'l-Kur'ân" ve Muhammed Ali es-Sabûnî'nin "Safvetü't-Tefâsîr" isimli eserlerinden istifâde ettik. Bu arada pek çok tefsir kitabının ilgili bölümlerine de müracaat ettik.

Tezimizin planını giriş ve iki bölümden oluşturduk. Girişte belâğat ilminin, kısa olarak tarihçesine, tarifine ve konularına değindik. Sonra mecâz ve hakikat kavramlarını açıkladık. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'de hakikat ve mecâz konularına değindik. Birinci bölümde ise, mecâzın çeşitlerini ve mecâz-ı mürselde hakikî mâna ile

mecâzî mâna arasındaki alakaları ve belâğattaki önemini ele aldık. İkinci bölümde Kur'ân-ı Kerîm'de tesbit ettiğimiz mecâz-ı mürsel ihtivâ eden ayetleri, alâkalarına göre âyetlerin asıllarını mealleriyle birlikte vererek tetkik etmeye çalıştık.

Bu çalışmayı yaparken yardımlarını, esirgemeyen Danışman Hocam Prof.Dr.İsmail YAKIT Bey'e şükranlarımı sunarım.

Yahya ATAĞ

Isparta-1997

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, insanlara rehberlik etmek için gönderilmiş bir kitap olmakla birlikte aynı zamanda bir edebiyat şah eseridir de. Onda hakikat, mecâz, kinâye, istiâre, teşbih, bedî sanatları gibi pek çok sanat vardır. Bu sanatları ve dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için "Belâğat" ilmini bilmek zarûridir.

Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için lügat, sarf, nahiv vb. bazı ilimler te'lif edildiği gibi, ondaki edebî sanatları ve ifâde şekillerini anlamak için de çok erken bir tarihten itibaren meânî, beyân ve bedî ilimlerini ihtiva eden belâğat ilminin üzerinde önemle durulmuştur.

Her ilimde olduğu gibi, Belâğat ilmi de sistematik halini alana kadar bir kaç merhaleden geçmiş ve son asırlarda konuyla ilgili pek çok eser yazılmıştır.

Belâğat ilmi ilk dönemlerde "Nahiv", "Edebiyat", "Lügat" ve "Tefsir" içerisinde işlendiği halde, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiş, Abdulkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078) ve onu izleyen otoriteler tarafından sistemleştirilmiştir.¹

Belâğat ilmini, Nahiv ilmi içerisinde ele alan ilk müellif Sibeveyh (ö.180/796)'dir. "el-Kitab" isimindeki eserinin bir çok yerinde belâğatla ilgili konuları ele almış ve bu konuyu işlemiştir.²

Belâğat ilmini edebiyât içerisinde ele alan âlimler ve kitapları şöyle sıralanabilir:

el-Câhiz (ö.255/869), "el-Beyân ve't-Tebyîn"; el-Müberred (ö.286/899), "el-Kâmil" ve "el-Belâğa"; İbnu'l-Mu'tezz (ö.296/909), "Kitâbu'l-Bedi'", İbn Cinnî

¹ Boelleli, Nusreddin, Belâğat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri, İstanbul, 1993, 1-2.

² Abdulkâdir, Hüseyin, el-Muhtasar fi Tarihi'l-Belâğa, Beyrut, 1982, 53-61.

Osmanlıların döneminde de belâğata çok önem verilmiştir. Osmanlı belâgat kitaplarının en ünlüsü Cevdet Paşa'nın "Belâğat-i Osmâniye"sidir. Bunun yanında pek çok Osmanlı şairi de belâğat üzerine şiirler söylemiştir.⁴

Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.209/824), "Mecâzü'l-Kur'ân"; İbn Abdisselâm, "Mecâzü'l-Kur'ân veya el-İşâretü ile ba'di envâi'l-İ'câz fi'l-Kur'ân"; eş-Şerif er-Radî, "Telhîsü'l-beyân fi Mecâzâtî'l-Kur'ân" adlı eserlerinde mustakil olarak Kur'an-ı Kerim'de mecâz konusunu işlemişlerdir.

BELÂĞAT KELİMESİNİN LÜGAT VE TERİM ANLAMI

A- Lügat Anlamı

"Belâğat" kelimesi "beluğa" fiilinin masdardır, sözlük anlamı, sözlü ve yazılı ifâdede fasih olmaktır.⁵

B- Terim Anlamı

Terim anlamı ise; merâmın iyi suretle, düzgün ve sanatlı sözlerle ifade edilmesidir.⁶ Hint'liye göre: Belâğat, söylenen sözün anlamının açık, fırsatların iyi değerlendirilmesi ve işaretlerin hoş olmasıdır.⁷ Belâğat ilmi üç bölümden oluşur: Meânî, beyân ve bedî'.

⁴ Meydan Larousse, II, 253.

⁵ İbn Manzûr, Ebu'l fadl Cemaluddin Muhammed b. Mülkrim, Lisânu'l-Arab, Beyrut, 1990, VIII, 420; el-Askerî, Ebu Hilâl el-Hasan b. Sehl el-Askerî, Kitabu's-Smâateyn, el-Kitâbe ve's-Şiir (Tahk. Mufid Kamîha), Beyrut, 1981, 15.

⁶ A. Schande, Belâğat, İ.A., II, 464.

⁷ el-Câhuz, Amr b. Bahr, el-Beyân ve't-Tebeyn (Tahk. Abdusselâm Harun), Mısır, 1975, I, 88.

C- Belâğat İlimleri

Belâğat ilmi üç bölümden oluşur: Meânî, beyân ve bedî'.

1- Meânî İlmî: Muhtelif cümle şekillerinden ve bunların kullanışlarından bahseden ilimdir.

Normal kaideye göre, bir fiil cümlesi, sırayla fiil fâil ve mef'ûl bih'den oluşur. Ancak bu sıralama, belli bir amaç için, değişebilir. Örneğin şu âyette olduğu gibi;

« إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ » görüldüğü gibi, hasır ifade etmek için, mef'ûl bihi, fiil ve fâilden önce zikredilmiştir. Normal kâideye göre şöyle olmalıydı:

« نَعْبُدُكَ وَنَسْتَعِينُكَ » Birincinin manası, “Ancak ve ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım isteriz”. İkincinin manası, “Sana ibâdet ederiz, senden yardım isteriz”dir.

2- Beyân İlmî: İfâdenin benzemesinden ve mecâzların çeşitli nevilerinden bahseden ilimdir.

« وَمَبَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا »

“Geceyi bir örtü yaptık” (Nebe' Suresi, 10) görüldüğü gibi, bu âyette gece, herşeyi örttüğü için elbiseye benzetilerek, ayıbları kusurları örttüğü ifade edilmiştir.

3- Bedî' İlmî: Düşünülenleri duruma ve yerine göre açık ve güzel ifade etme sanatıdır.

« وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثْكُمْ فِيهِ لِقَائِهِ أَجَلٌ مُّسَمًّى »

“Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün de işlediğinizi bilen sonra belirlenmiş ecel (süre) tamamlansın diye gündüzün sizi diriltten (uyandıran) O'dur” (En'âm Suresi, 6)

Beyân ilminin tarifinde geçtiği gibi mecâzlar beyân ilminin konularından biridir. Bizim tezimizin konusu ise, mecâzın çeşitlerinden mecâz-ı mürseldir. Konumuzun iyi anlaşılabilmesi için biz mecâz ve hakikat kavramlarını ele alıp inceledikten sonra bölüm halinde de mecazın çeşitlerini, özellikle de mecaz-ı mürsel hakkında bilgi vereceğiz.

HAKİKAT VE MECÂZ KAVRAMLARI

A. HAKİKAT KAVRAMI

a. Sözlük Anlamı

Hakikat kelimesi, “hakka” fiilinden türemiş bir isimdir. Sözlükte; mecâzın zıddı, bayrak ve kişinin himâye etmesi gereken şey anlamlarında kullanılır.⁸

b. Terim Anlamı

Bir kelime hangi manayı ifade etmek için konulmuşsa, o manada kullanılmasına “hakikat” denir.⁹

B- MECÂZ KAVRAMI

a. Sözlük Anlamı

Mecâz kelimesinin kökü, “câze” filidir. Bu kelime fiilin masdar-ı mîmisi olabileceği gibi, ism-i mekânında olabilir. “Câze” fiilinin sözlük anlamı, bir yerden bir

⁸ Lisânu'l-Arab, X, 52; er-Râzi, Zeynuddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir er-Râzi, Muhtârü's-Sihâh, Beyrut, 1987, 147.

⁹ el-Alevî, Yahya b. Hamza, Kitabu't-Trâz, Beyrut, ts., I, 46; Lisânu'l-Arap, X, 52; el-Curcânî, Abdulkâhir, Esrâru'l-Belâğa (Tahk. es-Seyyid Muhammed Reşid Rida), Beyrut, 1982, 303.

yere geçmektir. Mecaz kelimesini ism-i mekan olarak değerlendirirsek manası, “yol” olur; masdar olarak değerlendirirsek manası, “bir yerden bir yere geçmek” olur.¹⁰

b. Terim Anlamı

Mecâz bir alakadan dolayı aslî manasına engel olacak bir karineyle birlikte başka manada kullanılan lafızdır.¹¹

HAKÎKÎ MÂNADAN MECÂZÎ MÂNAYA GEÇİLİŞİN SEBEPLERİ

İbn Cinnî, “el-Hasâis” adlı eserinde hakîkatten mecâza, genel olarak, üç sebepten dolayı geçilebileceğini açıklamıştır. Bu üç sebep ise şunlardır:

1. Mânayı iyi bir şekilde ifâde edebilmek için,
2. Mânayı te’kit etmek için,
3. Teşbih (benzetmek) için.¹²

KUR’ÂN’DA HAKÎKAT VE MECÂZ

Kur’ân-ı Kerîm’de kelimeler hakîki mânalarında kullanıldıkları gibi, bazen de mecâzi mânalarda kullanılmıştır. Kelimelerin hakîki mânalarında kullanılmış

¹⁰ el-Firuzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, el-Kâmusu’l-Muhît, Beyrut, 1987, 651.

¹¹ el-Hatîbu’l-Kazvînî, el-İdah fi Ulûmi’l-Belâğa, (tahk. Muhammed Abdülhamîm Hafîcî), Beyrut, 1980, 392; Esrârü’l-Belâğa, 404; Nâsîf, Hafîz ve Arkadaşları, Kavâidü’l-Lügati’l-Arabiyye, Hıms, 1980, 341; el-Hâşimî Ahmed, Cevâhirü’l-Belâğa, Beyrut, ts., 390.

¹² İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osman, el-Hasâis, (Tahk. Muhammed b. Ali en-Neccâr), II, By., ts. 442; Lisânü’l-Arab, X, 52; es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman, el-Mützhir fi Ulûmi’l-Luğa (Tahk. ve Şerh. Ahmed Câde’l-Mevlâ-Ali Muhammed el-Bicâvî-Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Mısır, ts., I, 356.

olmasında bir ihtilaf yoktur. Kelimelerin mecâzi kullanımına gelince bu hususta görtüş ayrılıkları vardır. Bu görtüş ayrılıklarını iki grupta mütalaa edebiliriz.

A- Kur'ân'da Mecâzın Varlığını Kabul Edenler

İslam alimlerinin kâhir ekseriyeti, Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul etmişlerdir. Bununla da kalmayıp Kur'ân'da mecâzi tabirlerin varlığını, yazdıkları kitaplarıyla ispat etmişler ve mecâzın varlığını inkar edenlerin delillerini çürütmüşlerdir.¹³

B- Kur'ân'da Mecâzın Varlığını İnkâr Edenler

Şafîî alimi olan Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ahmed et-Taberî (355/946), Malikî fakihî olan Huveyzmendâz (400 seneleri), Zâhirî mezhebinin kurucusu olan Dâvûd b. Ali b. Halef el-İsbahâhî (270/883) ile oğlu Muhammed (297/910), Mu'tezile fukahâsından olan Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsbahânî (370/980) gibi zatlar, mecâzın Kur'ân'da olamayacağını söylemişlerdir. Onlara göre mecâz, yalanın kardeşidir. Kur'ân ise bu gibi şeylerden münezzehtir. Konuşan kimse, bir hakikatı ifade etmek için sıkıntıya düşerse âriyet olarak mecâzi kullanır. Böyle bir durum ise, Allah (c.c.) için bahis konusu olamaz. Böyle bir şey onun için muhaldir. Eğer böyle bir şey kabul edilirse Allah (c.c.) için bir noksanlık teşkil eder, derler.¹⁴

Muhaliflerin söylediği gibi Kur'ân'dan mecâzı kaldıracak olursak, onun güzellik yönü de ortadan kalkmış olur. Belâğat sahipleri mecâzın, hakîkatten daha belîğ olduğunda ittifak etmişlerdir. Kur'ân'ın ibaresinin tatlılığı , çekici güzelliği ve mu'cizliği biraz da kendisinde mevcut olan mecâzlardan ileri gelir.

¹³ Geniş bilgi için bkz. İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed, Mecâzı'l-Kur'ân (tahk. Muhammed Mustafa b. el-Hâc), Trablus, 1992, 52, 53.

¹⁴ Cerrahoğlu, İsmâîl, Tefsir Usûlü, Ankara, 1991, 177, 178; es-Salih, es-Subhî, Mecâz fi Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1968, 329.

Ez-Zerkeşî (794/1391) el-Burhân adlı eserinde muhaliflerin görüŝünü şöyle tenkit ediyor: “Kur’ân’ın mecâzdan hâli olması vacip olursa, onda bulunan hazif ve kıssaların tekrarı gibi hususların da hâli olması gerekir. Kur’ân’dan mecâz sâkit olursa, güzelliğinin yarısı sâkit olmuş olur.”¹⁵

¹⁵ ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân, (Tahk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim), Kahire, ts., II, 255.

BİRİNCİ BÖLÜM

MECÂZIN ÇEŞİTLERİ

Belâğat bilginleri mecâzı iki kısımda mütalaa etmektedirler. Bunlar mecâz-ı aklî ve macâz-ı lügavidir.

A- Mecaz-ı Aklî Ve Çeşitleri

a. *Istilâhî Anlamı*

Bir fiili veya fiil mânasında olan bir kelimeyi bir ilgi yüzünden karfne-i mania ile birlikte gerçek fâilinden başkasına isnâd etmeye mecâz-ı aklî denir.¹ Örneğin, “İstanbul’u Fatih Sultan Mehmet fethetti.” cümlesinde mecâz-ı aklî vardır. Çünkü İstanbul’u Fatih Sultan Mehmet değil, askerleri fethetmiştir. Fakat Fatih Sultan Mehmet İstanbul’un fethine sebep olduğu için, fi’li sebebine isnâd kabilinden olarak fetih, Fatih’e isnâd edilmiştir.

b. *Alakaları*

“Alakaları” sözcüğü ile hakîki mâna ile mecâzî mâna arasındaki münasebetler kastedilir. Mecâz-ı aklî’nin en meşhur alakaları ise şunlardır:

I- Fiili zamana isnâd etmek. Buna misal olarak Mütenebbî’nin şu beyitlerini zikredebiliriz:

¹ Akârî, in’âm Nevâl, el-mu’cemu’l-Mufasssal fi Ulûmi’l-Belâğa, Beyrut, 1992, 639.

“Felek bana öyle musîbet okları attı ki, kalbim oklardan yapılmış bir örtü haline geldi. Bu sebepten dolayı atılan oklar kalbime ulaşmadan birbirlerine çarparak parçalanır oldu.”²

Görüldüğü gibi birinci beyitteki “attı” fiili, “felek” kelimesine isnâd edilmiştir. Bu isnâd ise hakîki değildir. Çünkü feleğin mânası zaman demektir. Zaman ise ok atmaz. Ancak zamanın içinde ok atılır.

II- Fiili mekâna isnâd etmek. Örneğin, “Bahar mevsimi otları bitirdi” cümlesinde mecâz-ı aklî vardır. Çünkü otları bitiren Allah (c.c.)’tır. Fakat otlar baharda çıktığı için ona isnâd edilmiştir.

III- Fiili sebebe isnâd etmek. Örneğin, “Edebiyat muallimi bu sene iyi muvaffak oldu.”³ cümlesinde mecâz-ı aklî vardır. Çünkü muvaffak olan muallim değil, talebedir. Fakat muallimin okutması, talebenin öğrenmesine sebep olduğu için, fi’li sebebine isnâd kabilinden olarak muvaffakiyet muallime isnad edilmiştir.

IV- Fiili masdarına isnâd etmek. Örneğin, “onun yüceliği yüceldi”⁴ cümlesinde mecâz-ı aklî vardır. Çünkü fiil masdarına isnâd edilmiştir.

V- İsm-i fâilin yerine ism-i mef’ûlû kullanmak. Örneğin, « جَعَلْتُ بَيْنِي وَبَيْنَكَ حِجَابًا مَسْتَوْرًا » cümlesinde “mestûr” kelimesi, “sâtir” kelimesi anlamındadır. Çünkü hicâp (perde), “mestûr” olmaz “sâtir” olur.

² el-Mütenebbî, Ebu’t-Tayyib, Divanı’l-Mütenebbî (Tahk. Mustafa es-Saka-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafiz Şelebî), Beyrut, ts.,II, 9. Beyitlerin Arapçası:

رَمَانِي الدَّهْرُ بِالْأَرْزَاءِ حَقًّا
فَوَادِي فِي غِيْشَاءٍ مِنْ نِبَالٍ
فَصِرْتُ إِذَا أَصَابَتْني سِهَامٌ
تَكَسَّرَتْ النَّصَالُ عَلَى النَّصَالِ

³ el-Mevlevî, Tahir, Edebiyat Lugatı, İstanbul, 1973, 96.

⁴ el-Mu’cemu’l-Mufasssal, fi Ulûmi’l-Belâga, 639.

VI- İsm-i mef'ûlün yerine ism-i fâili kullanmak. Örneğin, cümlesinde “vâmik” kelimesi, “mevmûk” kelimesi anlamındadır.⁵

«سَرِي عَدِيْتُ الْوَامِقِ»

B- Mecâz-ı Lugavî ve Çeşitleri

Belâgatçılar mecâz-ı lugavîyi iki grupta mütalaa ederler. Bunlar istiâre ve mecâz-ı mürseldir.

a. İstiâre

“İstiâre” kelimesinin sözlük anlamı, ödünç almaktır.⁶ Istilâhî manası ise; teşbih alâkasından dolayı, aslî mânasına mâni olacak bir karîneyle birlikte başka anlamda kullanılan lafızdır.⁷ Örneğin, “Bu at uçuyor” cümlesinde istiâre vardır. Çünkü atın seğırtmesi, süratte kuşun uçmasına benzetilmiştir. Yani “uçmak” kelimesi geçici olarak atın süratının miktarını ifâde etmek için iğreti olarak kullanılmıştır.

İstiâre de kendi içinde birkaç kısma ayrılır. Fakat tezimizin boyutunu aşacağı için bu ayrıntılara girmek istemiyoruz.

b. Mecâz-ı Mürsel

Mecâzın bu kısmı tezimizin konusuyla ilgili olduğu için bu kısmı geniş bir şekilde ele almaya çalışacağız.

ba. Istilâhî Anlamı

Teşbih alâkası dışında her hangi bir alâkadan dolayı, luğavî manasına engel olacak bir karîneyle birlikte başka anlamda kullanılan lafza mecâz-ı mürsel denir.⁸

⁵ A.g.e., 639.

⁶ el-Kâmusu'l-Muhît, 573.

⁷ el-Cârim, Ali-Emin, Mustafa, el-Belâgatü'l-Vâdiha, İstanbul, ts., 77; Esrârü'l-Belâğa, 330.

⁸ el-İdâh fi Ulûmi'l-Belâğa, 397; el-Belâgatü'l-Vâdiha, 110.

bb. Alakaları

Hakîki mânadan mecâzi mânaya geçmek için mutlaka ikisi arasında bir alaka ve ilginin bulunması şarttır. Hakîki mana ile mecâzi mana arasındaki en meşhur alakalar şunlardır:⁹

1. Sebebiyet alâkası: Bir şeyin sebebini söyleyip müsebbetini kastetmek. “Bir muharrir kalemiyle geçinir” cümlesinde sebep olan “kalem” zikredilip müsebbeb olan ücret kastedilir.

2. Müsebbebiyet alâkası: Bir şeyin müsebbebini yani neticesini söyleyip sebebini kastetmek. “Bereket yağıyor” cümlesinde olduğu gibi. Müsebbeb olan “bereket” zikredilip sebep olan “yağmur” murâd edilir.

3. Külliyyet alâkası: Bir şeyin tümünü söyleyip bir kısmını kastetmek.

“... parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar ...” (Bakara Suresi, 19) âyetinde geçen parmaklar kelimesinden, parmak uçları kastedilir.

4. Cüz’iyyet alâkası: Bir şeyin bir kısmını zikredip tümünü kastetmek. Fazıl Ahmet Bey’in;

“Marmara’da her yelken uçar gibi neş’eli”¹⁰ dizesinde “yelken” kelimesinden kayığın tümü kastedilir.

5. Hulûl alâkası: Bu iki şekilde olur.

a. Bir şeyin mahallini zikredip içindekini kastetmek. “Yemekhaneye girildi” cümlesinde olduğu gibi “yemekhane” zikredilip “yemek” kastedilir.

⁹ Mecâz-ı Murselin alakaları için bkz. el-Hâşimî, Ahmed, Cevâhiru’l-Belâğa, Beyrut, ts., 295, 296; el-İdah fi ulûmi’l-Belâğa, 399-403; es-Suyûtî, Celaluddîn, el-Müzhir fi Ulûmi’l-Lügati (Tahk. ve Şerh. Ahmed Câde’l-Mevla ve arkadaşları), Mısır, ts., II, 359, 360.

¹⁰ Edebiyat Lugatı, 96.

b. Bir şeyin içindekini zikredip mahallini kastetmek. “Derse girildi” cümlesinde olduğu gibi; “ders” zikredilip “sınıf” kastedilir.

6. Kevniyyet alâkası: Bir şeyi geçmişindeki sıfatıyla zikretmek. “Yetimlere mallarını veriniz” (Nisa Suresi, 2) âyetinde olduğu gibi; daha önce yetim olan çocuklara mallarını veriniz demektir.

7. Evveliyyat alâkası: Bir şeyi, daha sonra sahip olacağı sığata göre zikretmek. “Ateş var mı?” cümlesinde “ateş” zikredilip, ateş olacak kibrit veya çakmak kastedilir.

8. Âliyyet alâkası: Bir şeyin âletini zikredip, onunla yapılan şeyi kastetmek. “Türk dili, Arap dili” tabirlerinde olduğu gibi; “dil” zikredilip “lûgat” kastedilir.

9. Umûm alâkası: Çoğul ifade eden bir kelimeyi zikredip, birini veya bir kısmını kastetmek. “Bilakis onlar (kafirler), Allah’ın lütfundan insanlara verdiği şeyi çekemiyorlar” (Nisa Suresi, 54) âyetinde “en-nâs” kelimesinden Hz. Peygamber kastedilmiştir.

10. Husûsiyyet alâkası: Muayyen bir mâna için vazedilen kelimeyi zikredip, çok kapsamlı mânaya delâleteden kelimeyi kastetmek. Bir kabileyi bir şahsın ismiyle zikretmek gibi; Rebîa ve Kureyş birer şahıs ismi oldukları halde tüm kabile kastedilir.

11. İştikâkiyyet alâkası¹¹: Bir sığayı başka bir sığanın yerine ikâme etmek. Bu iştikâkî alâkanın beş şekli vardır:

a. İsimi mef’ûl yerine masdar zikretmek. Şu âyette olduğu gibi:

« صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَنْتَنَ كُلَّ شَيْءٍ »

“Her şeyi sapaşğlam yapan Allah’ın sanatıdır.” (Nahl Suresi, 86)

¹¹ Bu istihlamların Arapçaları sırasıyla şöyledir: es-Sebebiyye, el-Müsebebiyye, el-Küllîyye, el-Cüz’îyye, el-Mahallîyye, el-Hâllîyye, İtibaru ma kâne, İtibaru ma yekûnu, el-Âliyye, el-Umûm, el-Husûs ve et-Taalku’l-İştikâkiyye.

“Şun” kelimesi, “Şanaa” fiilinin masdarıdır. Ayette bu kelime, ism-i mef’ûl (maşnû’) anlamındadır.

b. İsmi mef’ûl kipinin yerine ism-i fâil kipini zikretmek. Şu ayette olduğu gibi:

«لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»

“Bu Allah’ın azabından kurtulan yoktur.” (Hûd Suresi, 43)

“Âşım” kelimesi, “aşame” fiilinin ism-i fâil kipidir. Ayette ism-i mef’ûl (ma’sûm) anlamındadır.

c. İsm-i fâil kipinin yerine ism-i mef’ûl kipini zikretmek. «مَجَابًا سَتُورًا» ayetinde olduğu gibi; ism-i mef’ûl kipi olan “mestûr” kelimesi, isim-i fâil (sâtir) anlamındadır.

d. Masdar zikredilip, ismi fâil kipini kastetmek. «هَذَا رَجُلٌ عَدْلٌ» cümlesinde olduğu gibi; “adl” kelimesi “âdil” anlamındadır.

bc. Mecâz-ı Mürselin Belâğatı (İfade Gücü)

Belâgat erbabı mecâzın hakikattan daha beliğ olduğu hususunda ve mecâzın söze tatlılık, incelik ve güzellik kattığı konusunda ittifak etmişlerdir.¹² Onun için biz bu bölümde mecâzın üsluba kazandırdığı meziyetleri ele alacağız.

1. İcâz: Az sözle çok mana ifade etmek.

Mecâz-ı mürselin çeşitlerini gözden geçirdiğimizde, az sözle çok mananın ifade edildiğini müşâhede ederiz. Mesela; “Meclis şu kararı aldı” cümlesi, “Meclis üyeleri şu kararı aldı” cümlesinden daha kısadır. Şüphesiz icâz, belagat ilminin önemli konularından biridir.

¹² et-Tirâz, I, 8.

2. Hakiki mâna ile mecâzî mâna arasındaki alâkayı ortaya çıkarmak.

Şüphesiz hakiki mâna ile mecâzî mânanın arasındaki ilişkiyi yakalamak, ifade edilmek istenilen mânayı en güzel şekilde tasvir etmeyi sağlar. Câsusa “ayn” (göz) denilmesi gibi.

3. Mübâlağa

Mecâz-ı mürselin çeşitlerini iyice incelediğimiz zaman, bir çoğunun mübâlağa ifade ettiğini görürüz. Bu da mecâza ayrı bir güzellik ve çekicilik katar. Tümtü söyleyip cüz’ü, cüz’ü sözyelip tümtü kastetmek gibi. Mesela, “obur” birisine “ağız”, burnu “büyük” olan birisine “burun” dediğimiz zaman, bulduğunu yiyen; burnu oldukça büyük olan birisini tasvir etmiş oluruz.

Kimliği bilinmeyen biri, büyük burunlu bir adamı şöyle tasvir etmiştir:

كَيْتَ أَدْرِي! أَمْ فِي أَنْفِهِ أَمْ أَنْفُهُ فِيهِ

“Bilmiyorum! O, burnunun içinde mi? Yoksa burnu onun içinde mi?”¹³

¹³ el-Belâğatü'l-Vâdîha, 122; Cevâhiru'l-Belâğa, 314.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE MECÂZ-I MÜRSELLER

Çalışmamızın bu bölümünde Kur'ân-ı Kerim'de tesbit ettiğimiz mecâz-ı mürselli alâkalarına göre ayrı ayrı ele alacağız. Bunu yaparken önce âyetlerin aslını, sonra meâlîni daha sonra da konumuzla ilgili kelimeyi tahlil edeceğiz.

I. Bir Şeyin Sebebini Zikredip Müsebbebini Kasetmek

Bu mecâz çeşidi için tesbit ettiğimiz âyetler:

« وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ »

“... Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir...” (Bakara Suresi, 143)

“İman” kelimesi, “âmene” fiilinin masdarıdır. Sözlük anlamı, tasdik etmek, inanmaktır.¹ Ayette ise, namaz kılmaya sebep olduğu için, mecâzen “namaz” anlamında kullanılmıştır. Aşağıda vereceğimiz ayetin nüzul sebebi de bu görüşü teyid eder.²

Nuzûl Sebebi: Müslümanlar, islâmın ilk dönemlerinde namaz kılarken Mescid-i Aksa'ya doğru yöneliyorlardı. Fakat Hz. Peygamber ve mü'minler, yahudiler de oraya doğru ibadet ettikleri için, oraya doğru namaz kılmaktan rahatsız oluyorlardı. Hz. Peygamber bu rahatsızlığını, Kur'ân-ı Kerim'in de ifade ettiği gibi, yüzünü sık sık semâya çevirerek belirtiyordu. Çünkü yahudiler, müslümanların Mescid-i Aksa

¹ Muhtârü's-Sihâh, 26.

² Mecâzu'l-Kur'ân, 214.

cihetine doğru namaz kılmalarının arkasına sığınarak haklı olduklarını îma ediyorlardı. Bu durum üzerine namaz kılarken Kabe'ye yönelmeleri emrolundu. Bu defa Mescid-i Aksa'ya doğru kılınan namazların zâyi olacağı şüphesine kapıldılar.³ İşte Allah (c.c.) bu şüpheyi izâle etmek için sözünü ettiğimiz âyeti indirdi.

« فَمَنْ أَعْتَدَ عَلَيْكُمْ نَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ »

“Kim size saldırırsa, siz de ona misilleme olacak kadar saldırın...” (Bakara Suresi, 184)

Hazreti Hamza Uhud muharebesinde Vahşî tarafından öldürüldü. Ebu Süfyan'ın karısı Hint'de onun ağzını burnunu kesti ve iç organlarını çıkardı. Hz. Peygamber bu dehşetengiz manzarayı gördüğünde; “Senin yerine onlardan yetmiş kişiyi delik deşik edeceğim” diyerek yemin etti. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nazil olmuştur.⁴

Âyetin nüzul sebebinden de anlaşıldığı gibi “i'teda” fiilinin emir şeklinin çoğulu olan “i'tedû=saldırınız” mecâzen cezâlandırın anlamında kullanılmıştır. Yani müsebbep (cezalandırınız) yerine sebep (saldırınız) zikredilmiştir. Çünkü bir suçun cezâsını vermek saldırı anlamına gelmez.

« وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ ۖ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ ۖ وَ الصَّابِرِينَ ۖ وَ نَبْلُوَ أُو۟لِيَ الْأَرْكَامِ »

“Andolsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerini açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz.” (Muhammed Suresi, 31)

³ Bkz. eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali Muhammed, Fethu'l-Kadîr, Mısır, 1964, I, 154, 155; İbn Kesir, Ebu'l-Fida' İsmail b. Kesir el-Kureşî, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, Beyrut, 1987, I/195.

⁴ el-Mahallî, Celâluddin-es-Suyûtî, Celâluddin, Tefsiru'l-Celâleyn, Pamuk Yayınları, İstanbul, ts., 255.

“*Neblû*” kelimesi, “*bela*” fiilinin birinci çoğul şahıs ifade eden muzâri şeklidir. Sözlük anlamı, “tecrübe etmek, denemek”tir.⁵ Ayette bu kelime, mecâzen, “açıklarız” anlamında kullanılmıştır.⁶ Çünkü bir şeyi denemek, o şeyin durumunu ortaya çıkarır.

Amr b. Kûlsûm de⁷; “Kimse bize câhillik yapmasın yoksa câhillerin câhilliğinden daha kötü câhillik yaparız”⁸ dizesinde “*câhillik yaparız*” fiilini, “*cezâsını veririz*” anlamında kullanmıştır.

« سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ »

“Onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız ...” (Â-i İmran Suresi, 81)

“*Se nektubu=yazacağız*” fiili, mecâzen, “*se nehfazu=muhafaza edeceğiz*” anlamında kullanılmıştır.⁹ Çünkü yazmak, bir şeyi muhafaza etmenin yollarındandır.

« أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ »

“... Yoksa siz, Tevrat ahkâmının bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? ...” (Bakara Suresi, 85)

Ayette geçen “*tü'minûn*” fiili, “*ta'melûn*” fiili; “*tekfurûn*” fiili, “*tünkirûn*” fiili anlamındadır.¹⁰ Buna göre âyetin meali şöyle olur:

⁵ Muhtaru's-Sihâh, 65.

⁶ Mecâzu'l-Kur'ân, 210.

⁷ Amr b. Kulsûm (540 M.Ö.), Meşhur muallaka şairlerinin ilkidir. İslamdan önce yaşamıştır. Bkz. ez-Zirikî, Hayruddin, el-A'lâm, Beyrut, 1969, V/256.

⁸ ez-Zevzenî, Ebu Abdillâh el-Hüseyin b. el-Hüseyin, Şerhu'l-Muallakât's-Seb'î, Beyrut, ts., 102. Dizenin Arapçası:

⁹ Mecâzu'l-Kur'ân, 210.

أَلَا يَجْرِلُونَ أَهْدَىٰ عَلَيْنَا فَجَبْرِلَ فَوْقَ جَبْرِلَ الْجِبَالِ هَلِينَا

¹⁰ Aynı eser, 214.

“Yoksa siz Tevrat ahkâmının bir kısmıyla amel edip bir kısmını inkar mı ediyorsunuz?” Çünkü bir şeye iman etmek amel etmeyi; bir şeyi inkar etmek de, amel etmemeyi gerektirir.

Hazreti Peygamberin şu hadisinde de aynı sebepten dolayı “*iman*” kelimesi, mecâzi anlamda kullanılmıştır.

“İman yetmiş küsur derecedir. En yükseği, lâ ilaha illallah sözü, en düşüğü ise yoldan bir eziyeti izâle etmektir.”¹¹

« وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَتَطَا حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ »

“... Kim şeriatın hükümlerini tanımazsa, bütün yaptıkları boşa gitmiştir. ...”

(Maide Suresi, 5)

Bu âyette de “*iman*” kelimesiyle, islamın esasları kastedilir.

Bu bilgilerin ışığında şu sonuca varmak mümkündür. İslamın sahibi Allah, ameli (tatbikatı), imandan; amelsizliği, küfürden sayıyor.¹²

« وَ مَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ »

“Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah mukâfatını verir ve (yapılan) hakkıyla bilir.” (Bakara Suresi, 158)

¹¹ Müslim, el-Câmiu's-Sahih, Nşr. M. Fuad Abdulbâki, Mısır, 1955, I, 46; et-Tirmizî, es-Sünen, Tahk. Ahmed M. Şâkir, Kahire, 1337, V, 10; İbn Mâce, Sünen, Tahk. M. Fuad Abdulbâki, Kahire, 1954, I, 22; Ebû Davûd, es-Sünen, Tahk. M. Muhiddin Abdulhamid, Kahire, ts., IV, 219; İbn Hanbel, el-Müsned, Kahire, 1313, II, 379; en-Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, Beyrut, ts., VIII, 115; Wensinck, A.J. ..., el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazü'l-Hadis, I, 100.

¹² Ayrıca bkz. Havva, Saîd, el-Esâsu fi't-Tefsir, Kahire, 1989, I/178.

Ayetteki “şaktır” kelimesi, “şekere” fiilinin ism-i fâil kipidir. “Şekere” kelimesinin sözlük manası, nimetini ve ihsanını bilip sahibine sena etmektir.¹³ Ayette ise karşılık vermek anlamındadır.¹⁴

Ebu’s Suûd Efendi de bu âyeti bu şekilde yorumlamıştır.¹⁵

« نَحْنُ شَرِيكٌ مِّنْكُمْ الشَّهْرَ فَلْيَعْمَهُ »

“Sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun.” (Bakara Suresi, 185)

Ayette geçen “şehide” fiilinin sözlük manası, gözle görmektir. Ramazan ayı gözle görülen bir şey olmadığına göre “ay” kelimesiyle, hilal kastedilmiştir. Çünkü “ay” hilalin görünmesine sebep olur.¹⁶ Bu yoruma göre âyetin manası şöyle olur: Sizden kim Ramazan ayında hilâli görürse, oruç tutmaya başlasın.

“Şehide” fiilinin sözlük manalarından biri de, bir yerde olmak, bulunmaktır. Ayette “şehide” fiiline bu manâyı vermek daha uygun olacağı kanaatindeyim. Bu yoruma göre ise ayetin mânası şöyle olur: Sizden kim Ramazan ayına yetişirse, oruç tutsun.

« وَهَذَا سَيِّئَةٌ سَيِّئَةٌ مِّثْلَهَا »

“Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür.2

Âyette geçen “seyyie” kelimesinin sözlük manası, kötülüktür.¹⁷ Bu kelime âyette iki defa geçiyor. Önce hakiki, sonra “kısas” yani misilleme anlamında

¹³ el-Kâmusu'l-Muhîr, 537.

¹⁴ es-Sâbüni, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsir, Beyrut, 1981, I, 109; el-Esâsu fi't-Tefsir, I/337.

¹⁵ Ebu’s-Suûd Efendi İrşâdu'l-Akli’s-Selîm ile Mezâye'l-Kitabi'l-Kerîm, b.y., ts., I.

¹⁶ el-Müberred Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, el-Kâmil, fi'l-Lugati ve'l-Edeb, (Tahk. İbrahim Muhammed Ebu'l-Fadl), Kahire, ts., IV, 127; Delil-ü Belâğati'l-Vâdiha, 67.

¹⁷ Muhtarü's-Sihâh, 319.

kullanılmıştır. Çünkü kötülük yapmak, cezayı gerektirir.¹⁸ Yoksa bu kötülüğün cezasını vermek kötülük değildir.

« وَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرٌ الْمَاكِرِينَ »

“(Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır.” (Al-i İmran Suresi, 54)

Allah (c.c.)’a isnâd edilen “mekr” kelimesi mecâzen cezalandırmak mânasında kullanılmıştır. Çünkü hile yapmak, tuzak kurmak, zayıfların hasleti olduğu için Allah (c.c.)’ın zâtıyla uyumsuz. Fakat ukûbete onların mekirleri sebep olduğu için sebep (mekr) zikredilip, müsebbep (cezalandırmak) kastedilmiştir.¹⁹

« الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ »

“Faiz yiyenler şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar...” (Bakara Suresi, 275)

Ayette geçen “mess” kelimesi, “messe” filinin masdarıdır. Sözlük manası, bir şeye elle dokunmaktır. Bu kelime âyette “delilik” anlamındadır. Bu yüzden Araplar, mecnûna ve saralıya “memsûs” yani dokunulmuş, çarpılmış, derler.²⁰

« إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ »

“Şüphesiz münâfiklar Allah’a oyun etmeye kalkışıyorlar, halbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir...” (Nisa Suresi, 142)

“Hâdi” kelimesi, “hadea” filinin ismi fâilidir. Bu kelimenin sözlük manası aldatmaktır.²¹ Bu kelimenin Allah’a isnâdı mecâzidir. Bu yoruma göre ayetin

¹⁸ Mecâzu’l-Kur’ân, 209; el-İdah fi Ulûmi’l-Belâğa, 400.

¹⁹ A.g.e., 209; el-İdah fi Ulûmi’l-Belâğa, 400.

²⁰ el-Kamûsu’l-Muhît, 741.

²¹ Bkz. Muhtârü’s-Sihâh, 171.

anlamı şöyle olur: Allah münâfikların yaptıkları hilelerin cezâzını, onlar farkına varmadan verecektir.²²

« وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ »

“Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı muhakkak Allah bilir. Zalimler için hiç yardımcı yoktur.” (Bakara Suresi, 270)

“*Ya'lemu*” kelimesi, “*alime*” fiilinin muzârisidir. Sözlük manası ise, bilmektir. Ayette bu kelime, mecâzen “*Sevabını verir*” anlamındadır.²³ Çünkü mükâfatlandırmanın yolu bilmekten geçer.

« مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ »

“Çünkü onlar ne görebiliyorlar ne de kulak veriyorlardı.” (Hûd Suresi, 20)

“*Sem*” kelimesi, “*Semia*” fiilinin masdardır. Sözlük manası, işitmek, duymaktır. Bir şeyi kabul etmek veya etmemek duymaya dayandığı için âyette mecâzen kabul etmek anlamında kullanılmıştır.²⁴

« وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ »

“... sadece şu ağaca yaklaşmayın...” (Bakara Suresi, 35)

“*lâ takrebâ*” terkinin sözlük manası “*yaklaşmayın*”dır. Ayette ise, yemeyiniz anlamı kastedilmiştir. Çünkü bir şeyi yemek için yaklaşmak gerekir.

²² en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed, Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, b.y., ts., IV, 71.

²³ Mecâzî'l-Kur'ân, 210.

²⁴ Medâriku't Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, IV, 212, 213.

Bu terkinbin mecâzen kullanıldığı diğler âyetler: A'raf Suresi, 19; Nisâ Suresi, 43; En'âm Suresi, 151, 152; İsrâ Suresi, 32, 34, Bakara Suresi, 187, 222; Tevbe Suresi, 28.

«وَأَذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ»

“Kullarımız İbrahim’i, İshâk’ı ve Yakub’u da an. Onlar eller ve gözler sahipleri idiler.” (Sâd Suresi, 45)

“Uli’l eydî ve’l ebsâr” terkinbinin hakiki anlamı, “eller ve gözler sahibi” demektir. Fakat âyette bu hakiki mananın kastedilmediği çok açıktır. Çünkü el ve yüz her insanda vardır. Her insanda var olan bir şeyle övmenin ise bir anlamı yoktur. Hakiki mana kastedilmediğine göre, bu terkinb, mecâzen zikru sebep irâde-i müsebbep yoluyla, sanat ve düşünceye sebep oldukları için “sanat ve fikir erbâbı” anlamında kullanılmıştır.²⁵

«إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا»

“Şüphesiz Allah sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez...” (Bakara Suresi, 26)

“İstihya” kelimesinin hakiki manası, utanmaktır. Bu mânayı Allah (c.c.)’a isnâd etmek ise doğru olmaz. Çünkü utanma duygusunun mâhiyeti; insanın, ayıplanma, yerilme korkusundan dolayı çehresinin değişmesi ve bozulmasıdır. Bu mânâ ise Allah (c.c.) için düşünülemez. Öyle ise bu kelime zikru sebep irâde-i müsebbep yoluyla terketmek anlamında kullanılmıştır. Çünkü utanmak, bir şeyi terketmeyi gerektirir.²⁶

«سَوَّاءٌ لِلَّهِ فَتْسِيرُهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»

²⁵ Medâriku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil, IV, 44.

²⁶ A.g.e., I, 35.

“... Onlar Allah’ı unuttular, Allah da onları unuttu. Çünkü münafıklar fâsikların kendileridir.” (Tevbe Suresi, 67)

“*Nestiye*” fiilinin sözlük mânası unutmaktır. Bu mânayı Allah’a izâfe etmek ise, mümkün değildir. Çünkü O, unutmaktan münezzehtir. Buna göre âyette “*nestiye*” fiili, mecâzen “*terketti*” anlamında kullanılmıştır. Çünkü unutmak, terketmeyi gerektirir.

Unutmak kelimesinin mecâzen “*terketmek*” anlamında kullanıldığı âyetler Câsiye Suresi, 37; Secde Suresi, 14; Câsiye Suresi, 34; A’râf Suresi, 51; Tâhâ Suresi, 126.

« قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي »

“Allah: “Ey İblis! O benim kudretimle yarattığıma, secde etmene ne engel oldu?...” (Sâd Suresi, 75)

“*Yed*” kelimesinin sözlük manası, *el'dir*. Bu manayı hakiki olarak Allah’a izâfe etmek mümkün değildir. Çünkü Allah’ın bir şeyi yapmak için “el”e ihtiyacı yoktur. Buna göre âyette “*yed*” kelimesi, mecâzen kudret anlamında kullanılmıştır.²⁷

« فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ »

“Bunun üzerine, yanlarına gelip sağ eliyle vurdu.” (Saffât Suresi, 93)

“*Yemin*” kelimesinin sözlük manası “*sağ el*”dir. Ayette ise, mecâzen “*kuvvet*” anlamında kullanılmıştır. Çünkü “*kuvvet*” sağ el ile anlatılır.

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ عَنِ الْيَمِينِ »

²⁷

Bkz. Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur’ân Dili, Eser Neş. Dağ. 1979, III, 1731, 1732.

“(Uyanlar, uydukları adamlara:) Siz bize sağdan gelirdiniz (sûreti haktan görünürdünüz) derler.” (Saffât, 28)

Bu âyette “*sağdan gelmek*” tabiri, mecâzen, iyi ve hayır sever bir şekilde gelmek, anlamında kullanılmıştır.

«وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ، وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ»

“Allah’i hakkıyla takdir edemediler. Halbuki bütün yer, kıyamet günü O’nun avucundadır. Gökler de kudretiyle dürülmüştür.” (Zümer Suresi, 67)

Ayette sağ el ve avuç manasında olan “*yemin*” ve “*Kabda*” kelimeleri güç ve tasarruf anlamında kullanılmıştır. Çünkü bu lafızların hakiki manalarını Allah’a isnâd etmek aklen caiz değildir.²⁸

2. Bir Şeyin Müsebbebini Zikredip Sebebini Kassetmek

Bu mecâz çeşidi için tesbit ettiğimiz âyetler:

«أَفَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ، أَفَأَنْتَ تَنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ»

“(Resûlüm!) Hakkında azap hükmü gerçekleşmiş kimseyi ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?” (Zümer Suresi, 19)

“*Nâr*” kelimesinin sözlük manası cehennem, ateştir. Ayette ise, dalâlet, sapıklık anlamında kullanılmıştır.²⁹ Çünkü dalâlet, sapıklık içinde olan kişinin akıbeti, Cehennem olacaktır.

²⁸ el-Kâmil, fi’l-Lugati ve’l-Edeb, I, 129.

²⁹ Safvetü’t-Tefsir, III, 90.

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ »

“Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...” (Tahrîm Suresi, 6)

Bu âyette de “nâr” kelimesi, aynı sebepten dolayı Cehennem anlamında kullanılmıştır.³⁰ Buna göre âyetin manası şöyle olur: “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşe gitmenize sebep olacak sapıklıklardan koruyun.”

« وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ »

“Rabbinizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun.” (Âl-i İmrân Suresi, 133)

“Mağfiret” kelimesi, “gâfera” filinin masdardır. Sözlük manası, affetmektir. Ayette ise, mecâzen, “tevbe” anlamında kullanılmıştır.³¹ Çünkü mağfiretin yolu, tevbe etmeden geçer. Böylece zimnen tevbenin önemini de açıklamıştır.

« قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِّن رَّبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَٰ فَعَلَيْهَا »

“(Doğrusu) size Rabbiniz tarafından basîretler (idrak kabiliyeti) verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de kör olursa zararı kendisinedir...” (En’âm Suresi, 104)

“Basîr” kelimesi, “basîre” kelimesinin çoğuludur. Sözlük mânası idrak kuvvetidir. Ayette ise, mecâzen “deliller” anlamındadır.³²

³⁰ Safvetü't-Tefâsir, III, 413.

³¹ A.g.e., I, 233; İrşâdü'l-Akli's-Selîm ile Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerim, I, 410.

³² ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmut b. Ömer, Tefsîru'l-Keşşâf, Kahire, 1966, II, 42; Safvetü't-Tefâsir, I, 411.

« وَكَوْنُ أَهْلِ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقُوا لِنَفْعِنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ »

“O ülkelerin halkı, inansalar ve sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık...” (A’raf Suresi, 96)

“*Berekât*”, “*bereket*” kelimesinin çoğuludur. Ayette ise, yağmur anlamındadır. Çünkü yağmur bereketlerin sebebidir.

« وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمِثَابَتِهِمْ »

“Allah, takva sahiplerini kurtuluşa erdirir...” (Zümer Suresi, 61)

“*Mefâzet*” kelimesi, “*fâze*” fiilin masdarıdır. Sözlük manası, kurtuluştur. Ayette ise, mecâzen, “*amel-i sâlih*” anlamında kullanılmıştır.³³ Çünkü *amel-i sâlih*, kurtuluşun sebebidir.

« هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّل لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا »

“Size âyetlerini gösteren, sizin için gökten rızık indiren O’dur...” (Mü’minûn Suresi, 13)

“*Rızık*” kelimesi, âyette mecâzen “*yağmur*” anlamındadır. Çünkü yağmur, rızka sebep olur.³⁴

« وَانْتِبَاحِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ
الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ »

“Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah’ın gökten indirmiş olduğu rızıkta (yağmurda) ve ölümünden sora yeri onunla diriltmesinde, rüzgarları değişik yönlerden estirmesinde, aklını kullanan toplum için dersler vardır.” (Câsiye Suresi, 5)

³³ Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil, IV. 64.

³⁴ el-Belâğatü'l-Vâdıha, 109; Safvetü't-Tefâsir, III, 113.

Bu âyette de “rızık” kelimesi, aynı sebepten ötürü “yağmur” anlamında kullanılmıştır.³⁵

« وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ »

“Semada da rızığınız ve size vâdedilen başka şeyler vardır.” (Zâriyât Suresi, 22)

Keza bu âyette de “rızık” kelimesi, “yağmur” anlamındadır.³⁶

« وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ »

“Rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur...” (A’râf Suresi, 57; Furkân Suresi, 48; Neml Suresi, 63)

“Rahmet” kelimesi âyette “yağmur” anlamında kullanılmıştır. Çünkü yağmur, rahmete sebep olur. Dilimizde de halk arasında “yağmur”, rahmet olarak ifâde edilir.

« قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَلْفِتْنَا عَمَّا وَهَدَنَا عَلَيْهِ آتَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ »

“Onlar dediler ki: Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (dinden) bizi döndüresin ve yeryüzünde ululuk sizin ikinizin olsun diye mi bize geldin?” (Yûnus Suresi, 78)

“Kibriya” kelimesinin sözlük anlamı, ululuk, azamettir. Ayette ise, mecâzen, hükümdarlık anlamında kullanılmıştır. Çünkü hükümdarlık, ululuğu, azameti gerektirir.

« وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ »

“Onlara (düşmanlara) karşı, gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlampa beslenen atlar hazırlayın...” (En’fâl Suresi, 60)

³⁵ A.g.e., III, 190.

³⁶ Tefsiru’l-Kesşâf, IV, 17.

Ayette “*kuvvat*” kelimesi, mecâzen “*silah*” anlamında kullanılmıştır. Çünkü “*kuvvat*”, silahla hasıl olur. Hz. Peygamber de³⁷ kuvveti, ok atıcılığı olarak tefsir etmiştir. Çünkü o zamanın en tesirli silahı “*ok*” idi.³⁸

« يُوَقَّدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ »

“... Mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur...” (Nur Suresi, 35)

“*Zeytûne*” kelimesinin Türkçe karşılığı “*zeytin*”dir. Ayette ise, “*zeytin ağacı*” anlamında kullanılmıştır. Çünkü “*zeytûne*” kelimesi, “*şecere*” kelimesinden bedeldir.

« وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرَّمَّانَ »

“... üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik...” (En’âm Suresi, 99)

“*Üzüm, zeytin ve nar*” kelimeleri, üzüm ağaçları, zeytin ve nar ağaçları anlamında kullanılmıştır. Çünkü üzümleri, zeytinleri ve narları üreten ağaçlardır.

« أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ أَعْنَابٍ »

“Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağı olmalı; öyle ki, içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmalısın.” (En’âm Suresi, 99)

« وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ »

³⁷ Hz. Peygamber, minberde âyeti okuduktan sonra; “Biliniz ki kuvvet, atıcılıktır. Biliniz ki kuvvet atıcılıktır. Biliniz ki kuvvet, atıcılıktır” demişlerdir. Sahîhi Müslim, XI/52; Ebû Davud, I/394.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. ed-Daks, Kâmil Selâme, Âyâtü'l-Cihad fi'l-Kur’ânîl-Kerîm, el-Kuveyt, 1972, 112-113.

“Biz, yeryüzünde nice nice hurma bahçeleri, üzüm bağları yarattık ve oralarda bir çok pınarlar fışkırttık.” (Yasın Suresi, 34)

« يُنْبِتْ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ »

“(Allah) su sayesinde sizin için ekinler, zeytinler, hurmalar, üzümler ve diğer meyvelerin hepsinden bitirir...” (Nahl Suresi, 11)

Bu âyetlerde de geçen üzüm, zeytin kelimeleri, aynı sebepten dolayı mecâzî anlamda kullanılmıştır. Yani “üzüm” kelimesinden “asma”, “zeytin” kelimesinden “zeytin ağacı” kastedilmiştir.

« أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَهْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاعُونَ »

“Onlara akılları mı bunu emreder, yoksa onlar, azgın bir topluluk mudur?”

“Ahlâm” kelimesi, “hılm” kelimesinin çoğuludur. Sözlük mânası, ağırbaşlı olmaktır. Ayette, mecâzen, “akıl” anlamında kullanılmıştır. Çünkü ağırbaşlılık akıllı olmanın gereğidir.

« وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ »

“Doğrusu Kur’ân, senin ve kavmin için bir öğüttür...” (Zuhruf Suresi, 44)

“Zikr” kelimesi, “zekere” fiilinin masdarıdır. Sözlük anlamı, bir şeyi anmaktır. Ayette, mecâzen, “şeref” anlamında kullanılmıştır.³⁹ Çünkü anılmak, şerefi iktiza eder.

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً »

“Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin...” (Âl-i İmran Suresi, 130)

³⁹ Te’vîlü-Müşkili’l-Kur’ân, 147.

“La te’külü” tabirinin sözlük manası, “yemeyiniz”dir. Ayette ise, mecâzen “faizle alış-veriş yapmayınız” anlamında kullanılmıştır. Çünkü genellikle, yapılan alış-verişler, rızık kazanmak için yapılır.

« وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ »

“Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin...” (Bakara Suresi, 188)

Bu âyette de aynı sebepten ötürü “yemeyiniz” tabiri, “mallarınızı haksız yere birbirinizden almayınız” anlamındadır.⁴⁰

« إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ »

“Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye gâlip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.” (En’fâl Suresi, 65)

Ayette “galip gelirler” tabiri, “savaşırılar” anlamında kullanılmıştır. Çünkü gâlip gelmek, savaşmayı iktiza eder.

« ذَلِكَ لِمَنْ هَمْسِي الْعَنْتَةِ مِنْكُمْ »

“Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden sıkıntıya düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.” (Nisâ Suresi, 25)

“Anet” kelimesinin sözlük anlamı zahmet, sıkıntı, meşakkattir. Ayette ise, mecâzen, “zina” anlamında kullanılmıştır.⁴¹ Çünkü zina insanı sıkıntıya götürür.

« فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ »

⁴⁰ Mecâzu'l-Kur'ân, 216.

⁴¹ Mecâzu'l-Kur'ân, 216.

“... Bir işe hükmedince (hükmetmek isteyince) ona sadece “Ol!” der, o da olur.” (Âl-i İmran Suresi, 47)

Bu âyet ve bu âyetten sonra zikredeceğimiz âyetlerin hepsinde “izâ” edâtından sonra “istemek” kelimesini takdir etmemiz gerekir. Aksi halde mana mustakîm olmaz. Bir işi yapmak, iradeyi gerektirdiği için sebep zikredilip müsebbep kastedilmiştir. Sürekli tekrar etmemek için bu takdiri, parantez arasında, âyetin meâli içinde vermeyi uygun gördük.

« وَإِذَا حَكَتَ فَإِمْكَمٌ بَيْنَهُمْ بِالْقِطِّ »

“... eğer hüküm verirsen (vermek istersen), aralarında adaletle hükmet...” (Mâide Suresi, 42)

« وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ »

“Eğer ceza verecekseniz (vermek isterseniz), size yapılan işkencenin misliyle ceza verin...” (Nahl Suresi, 126)

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ »

“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız (konuşmak istediğiniz) zaman günahı, düşmanlığı ve Peygamber’e karşı gelmeyi fısıldamayın...” (Mücâdele Suresi, 9)

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَأْتَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْكُمْ صَدَقَةً »

“Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız (konuşmak istediğiniz) zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz...” (Mücâdele Suresi, 12)

« وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ »

“Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda (boşamak istediğinizde), onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın...” (Talâk Suresi, 1)

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ طَلِّعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ »

“Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız (uymak isterseniz), gerisin geriye (eski dininize) döndürürler de, hüsrana uğrayanların durumuna düşersiniz.” (Âl-i İmran Suresi, 149)

« وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالَى »

“... onlar namaza kalktıkları (kalkmak istedikleri) zaman tüşenerek kalkarlar...” (Nisâ’ Suresi, 142)

« وَإِذَا بَطِئْتُمْ بَطِئْتُمْ جِبَّارِينَ »

“Yakaladığınız (yakalamak istediğiniz) zaman, zorbalar gibi mi yakalıyorsunuz?” (Şuarâ’ Suresi, 130)

« وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا »

“... Söz söylediğiniz (söylemek istediğiniz) zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun...” (En’âm Suresi, 152)

« وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا »

“(O kullar), harcadıklarında (harcamak istediklerinde) ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.” (Furkan Suresi, 67)

« فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ »

“İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğu (bulunmak istediğinde) ve bol nimet verdiği “Rabbim bana ikram etti” der.” (Fecr Suresi, 15)

« وَالَّذِينَ نَصَرُوهُمْ لَيُولُونَ الْأَدْبَارَ »

“... Yardım etseler (etmek isteseler) bile arkalarını dönüp kaçarlar...” (Haşr Suresi, 12)

« وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ »

“Ailelerine döndüklerinde (dönmek istediklerinde), (alaylarından dolayı) keyiflenerek dönerlerdi.” (Mutaffifin Suresi, 31)

« إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ »

“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz (hükmetmek istediğiniz) zaman adaletle hükmetmenizi emreder...” (Nisa Suresi, 58)

« فَانقَضْنَا عَهْدَهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ »

“Biz de âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil kalmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık (almak istedik) ve onları denizde boğduk.” (A’raf Suresi, 136)

“ve onları denizde boğduk” cümlesi de, “intikam almak istedik” manasını teyid eder.

« فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ »

“Kur’ân okuduğun (okumak istediğin) zaman o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın” (Nahl Suresi, 98)

« وَنَادَىٰ نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنِّي وَأَنَا وَوَعْدُكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَكْبَرُ الْمَلِكِينَ »

“Nuh Rabbine dua edip (etmek istediğinde) dedi ki: “Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin ise elbette hakır. sen hakimler hakimisin.” (Hûd Suresi, 45)

« مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرِيْبَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَهْلَهُمْ يُؤْمِنُونَ »

“Bunlardan önce helak ettiğimiz (helak etmek istediğimiz) hiç bir belde iman etmemişti; şimdi bunlar mı iman edecekler?” (Enbiyâ Suresi, 6)

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ »

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız (kalkmak istediğiniz) zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın...” (Mâide Suresi, 6)

« وَالرَّجِزَ فَاهْجُرْ »

“Kötü şeyleri terket.” (Müddessir Suresi, 5)

“Rucz” kelimesinin sözlük manası, pislik, azap, cezadır. Ayette ise, mecâzen, “putlara tapmak” anlamında kullanılmıştır.⁴²

« فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَأَلْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ »

“... Süt anneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize günah yoktur...” (Bakara Suresi, 233)

“Süt anneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla” ifadesi, süt anneye vermeyi taahhüt ettiğinizi iyilikle teslim etmeniz şartıyla, anlamındadır. Yani “verdiğiniz zaman” ifadesi, “vermeyi taahhüt ettiğiniz zaman” anlamındadır.⁴³

« وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَسْأَلُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُ الْجُورَ هُنَّ »

⁴² Mecâzu'l-Kur'ân, 185-189.

⁴³ Aynı eser, aynı yer.

“... Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur...” (Mümtehine Suresi, 10)

“Mehirleri kendilerine verdiğiniz zaman” ifadesi, mehirleri kendilerine vermeyi taahhüt ettiğiniz zaman anlamındadır. Çünkü mehiri peşinen ödemek şart değildir. Binâenaleyh, âyetin manası şöyle olur: Mehirlerinizi kendilerine vermeyi taahhüt ettiğiniz zaman onlarla evlenmenizde, size bir günah yoktur.

«عَمَّا يَعْطُونَ الْجَزِيَّةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ»

“... Küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.” (Tevbe Suresi, 29)

Bu âyette de “cizye verinceye kadar” ifadesi cizye vermeyi taahhüt edinceye kadar anlamındadır. Çünkü cizyeyi nakden ödemeleri şart değildir. Binaenaleyhi, âyetin mânası şöyle olur: Küçülerek elleriyle cizye vermeyi taahhüt edinceye kadar savaşın.

«فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ»

“...Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekatı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın...” (Tevbe Suresi, 5)

Müşrikler namaz kılmayı ve zekat vermeyi taahhüt ettikleri zaman, namaz kılmadan, zekat vermeden önce serbest bırakılırlar. Çünkü şirkten tevbe, serbest bırakılmaları için kafidir. Bu hususta ulemâ da ittifak etmiştir. Binaenaleyh, âyetin manası şöyle olur: “Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılmayı, zekatı da vermeyi taahhüt ederlerse artık yollarını serbest bırakın.”⁴⁴

3. Bir Şeyin Tümünü Zikredip Bir Cüz’ünü Kasetmek

Mecâz-ı Mürselin çeşitlerinden olan bu mecâz, bir şeyin hepsini zikredip cüz’ünü kastederek gerçekleşir. Bu mecâzdan hedef ise, mübâlağa ifade etmektir.

⁴⁴ Mecâzu'l-Kur’ân, 221.

Bu tür mecâza ait Kur'ân'dan tesbit ettiğimiz âyetler:

« وَإِذِى كَلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِيَتَغْفِرَ لَهُمْ فَعَبَّوْا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ »

“Gerçekten de, günahlarını bağışlamam için onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar...” (Nuh Suresi, 7)

« يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ »

“O münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar...” (Bakara Suresi, 19)

“*‘Asabi’* ” kelimesi, “*‘Uşbu’* ” kelimesinin çoğuludur. Sözlük mânası parmaştır. Ayetlerde geçen “parmaklar” sözcüğü, mecâzi anlamda kullanılmıştır. Çünkü kulaklara parmakların tümünü sokmak mümkün değildir. Ancak parmakların uçlarını sokmak mümkündür. Binaenaleyh “*parmaklarını kulaklarına tıkarlar*” ibaresini şöyle tefsir edebiliriz: Parmaklarını iyice, olabildiğince kulaklarına tıkarlar.

« السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا »

“Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin...” (Mâide Suresi, 38)

İslam ceza hukukuna göre, hırsızlık eden erkek veya kadının sağ elinin bileğinden kesilir.

Hüküm böyle olduğuna göre, âyette eller ıtlak edilip, sağ eller, sağ ellerden de bilekler murad edilmiştir. Bu hükmü ise sünnet açıklamıştır.

Bu manayı teyid eden kıraat ise şöyledir:

« وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَاتُ فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمْ »

“Erkek ve kadın hırsızların sağ ellerinden kesiniz.”⁴⁵

« وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْمَامُهُمْ وَأَنْ يَقُولُوا تُسْمِعُ لِقَوْلِهِمْ »

“Onları gördüğün zaman vücutları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin...” (Münafikûn Suresi, 4)

“*Ecsâm*” kelimesi, “*cism*” kelimesinin çoğuludur. Sözlük manası, bedendir. Ayette bu kelime zikredilerek, “yüzler” kastedilmiştir. Çünkü göze ilk ilişen yüzlerdir.

« وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً »

“Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra dört şahit getirmeyenlere seksener sopa vurun...” (Nur Suresi, 4)

Yüzlere, tenâsul organlarına ve ölümlüne sebep olabilecek yerlere vurmak câiz olmadığına göre, bütün beden değil, bedenin bazı kısımları kastedilmiştir.

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَانكسُوا رُؤُوسَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ »

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar, ellerinizi başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın...” (Mâide Suresi, 6)

“*Ruûs*” kelimesi, “*re's*” kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı, baş, kafadır. Fıkıh kitaplarında açıklandığına göre başın bir kısmını mes etmek yeterlidir. Buna göre, “*ruûs*” sözcüğünün bir kısmı kastedilmiştir. “*Ruûs*” kelimesinin başındaki “*bi*” edâtı da teb'iz ifade ettiği için bu anlamı teyid eder.

« فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا بَيْتِي مِّنْ هُنَا »

⁴⁵ Tefsiru'l-Keşâf, I, 217; Safvetü't-Tesâsir, III, 455.

“Yusuf’un yanına girdikleri zaman, ana-babasını kucakladı, “Güven içinde Allah’ın iradesiyle Mısır’a girin!” dedi.” (Yusuf Suresi, 99)

“*Mısır*” kelimesi bir özel isim olarak hudutları malum bir devletin adıdır. Ayette “*mısır*” kelimesiyle, bütün “*mısır*” değil, bir kısmı kastedilmiştir.

« كَتَبْنَا لِلْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِينَ مَخْلِقِينَ رُفُوسِكُمْ »

“Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz...” (Feth Suresi, 27)

“Mescid-i Haram’a gireceksiniz” tabirinden küll değil, cüz’ irâde edilmiştir.⁴⁶ Çünkü girmek, her tarafına girmeyi gerektirmez. Çünkü “ipi tutun” ve “falanı öpün” tabirlerinden ipin ucunu tutun, elini veya yüzünü öpün anlamı anlaşılır.

4. Bir Şeyin Cüz’ünü Zikredip Tümünü Kasetmek

Mecâz-ı Mürsel çeşitlerinden biride mübalağa ifade etmek amacıyla, bir şeyin cüz’ünü zikredip tümünü kasetmektir.

Bu tür mecâzdan sayılan, Kur’an’da tesbit ettiğimiz âyetler şunlardır:

« فَرَمَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ »

“...Böylece seni, gözü gönlü mutluluk dolsun ve tüzülmesin diye annene geri verdik...” (Taha Suresi, 40)

“*Ayn*” kelimesinin lügat anlamı gözdür. Ayette “*göz*” zikredilip tüm vücut kastedilmiştir. Çünkü “*göz*” sevinci, neşeyi ifade eder.⁴⁷

⁴⁶ Mecâzu’l-Kur’an,

⁴⁷ Delîlü Belâgati’l-Vâdha, 67.

“*Ayn*” kelimesinin mecâzen kullanıldığı diğer âyetler: Kasas Suresi, 9; Meryem Suresi, 26; Kasas Suresi, 13; Tâhâ Suresi, 39; Furkân Suresi, 74; Secde Suresi, 17.

« كَلَّ مِنْ عَلَيْهَا فَاِنَّ، وَ يَبْقَى وَعَمَّ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَ الْاِكْرَامِ »

“Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak.” (Rahmân Suresi, 26, 27)

“*Vech*” sözcüğünün lügat anlamı “yüz”dür. Ayette yüz, organların en şerefli olduğu için, zât anlamında kullanılmıştır.⁴⁸

Yüz kelimesinin zât anlamında kullanıldığı diğer âyetler: En’am Suresi, 79; Bakara Suresi, 115; Bakara Suresi, 144; Bakara Suresi, 149; Bakara Suresi, 150; Yunus Suresi, 105; Rûm Suresi, 43; Bakara Suresi, 112; Nisâ Suresi, 125; Kasas Suresi, 88; Lokman Suresi, 22; Âl-i İmrân Suresi, 20; En’am Suresi, 79.

« وَ هَيْثُمَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ رَهْقَهُ »

“Nerede bulursanız, siz de yüzlerinizi onun tarafına çevirin...” (Bakara Suresi, 144)

“*Vücûh*” kelimesi, “*vech*” kelimesinin çoğuludur. Bu âyette de mecâzen aynı sebepten dolayı “bedenler” anlamında kullanılmıştır.⁴⁹

Ayette vücûh (yüzler)den maksad tüm vücuttur. Çünkü sadece yüzleri kibleye çevirmek yeterli değildir,

⁴⁸ Safvetü't-Tefâsir, II, 449; el-Keşşaf, IV, 46.

⁴⁹ Sevetü't-Tefâsir, II, 480.

“*Vücûh*” kelimesinin mecâzen kullanıldığı diğer âyetler: Abese Suresi, 38; Abese Suresi, 40; Gâşiye Suresi, 2; Gâşiye Suresi, 8; Nisâ Suresi, 47; Bakara Suresi, 144; Bakara Suresi, 150; Bakara Suresi, 177; Araf Suresi, 29.

« وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ »

“Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri sever.” (Bakara Suresi, 195)

“*Eydi*” kelimesi, “*yed*” kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı “el”dir. Ayette mecâzen, “kendiniz” anlamında kullanılmıştır. Çünkü âdeten, işler, ellerle yapılır.⁵⁰

« وَ لَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ »

“Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler sebebiyle hiç bir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir.” (Bakara Suresi, 195)

Bu âyette de aynı sebepten dolayı “eller” kelimesiyle tüm organlar kastedilir.⁵¹

“Eller” kelimesinin mecâzen kullanıldığı diğer âyetler: Nisâ Suresi, 62; Kasas Suresi, 47; Rûm Suresi, 36; Şûra Suresi, 48; Cum’a Suresi, 7; Al-i İmran Suresi, 182; En’fâl Suresi, 51; Hacc Suresi, 10; Kehf Suresi, 57; Nebe’ Suresi, 40; Şûra Suresi, 30; Yasîn Suresi, 35.

« تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ »

“Ebû Leheb’in iki eli kurusun! Kurudu da.” (Tebbet Suresi, 1)

⁵⁰ Mecâzu’l-Kur’ân, 243.

⁵¹ Safvetü’l-Tefâsîr, II, 443, (I, 250)

Ayette iki el anlamına gelen “*yedân*” kelimesinden maksat, Ebu Leheb’in tüm zâtıdır. Binaenaleyh, iki el zikredilip tüm zatı kastedilmiştir.⁵²

« وَ يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا »

“O gün zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısırıp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yurt tutsaydım!” (Furkan Suresi, 27)

İnsan pişmanlığını, ifade etmek istediği zaman parmaklarının uçlarını ısırır. El kelimesi ise parmaklardan başlayıp omuza kadar olan organın ismidir. Binaenaleyh, âyette mübalâğa için “eller” zikredilip, parmakların uçları irâde edilmiştir.

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ »

“Ey iman edenler! Eğer size Allah’a yardım ederseniz o da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz.” (Muhammed Suresi, 7)

“*Akdâm*” kelimesi, “*ka-dem*” kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı, “*ayak*” dır. Ayette ise mecâzen “*beden*” anlamında kullanılmıştır. Çünkü ayaklar, sebat ettiği zaman tüm “*beden*” sebat eder.⁵³

“*Akdâm*” kelimesinin mecâzen kullanıldığı diğer âyetler: Enfâl Suresi, 11; Bakara Suresi, 250; Al’i İmran Suresi, 147.

« وَ أَتِمُّوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ »

“Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.” (Bakara Suresi, 43)

⁵² Ag.e., 619.

⁵³ Safvetü't-Tefsir, II, 210.

“Rükû edenlerle beraber rükû edin” tabiri, “namaz kılanlarla birlikte namaz kılın” anlamındadır. Yani cüz (rükû) zikredilip kûl (namaz) kastedilmiştir.⁵⁴

« أَرَقَمَ الصَّلَاةَ لِذَلِكَ التَّيِّبِ إِلَى غَيْهِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا »

“Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırincaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir.” (İsrâ Suresi, 78)

“Kur’an” kelimesi “karae” fiilinin masdardır. Sözlük anlamı okumaktır. Ayette ise “namaz” anlamında kullanılmıştır.

Kur’an okumak, namazın rükûnlerinden biri olduğu için, kıraât zikredilip, namaz kastedilmiştir. Yani, namazın, bir cüz’ü olan kıraât zikredilip namazın kendisi kastedilmiştir.⁵⁵ Bu âyetten sabah namazında kıraetin uzatılmasının faziletli olabileceği hükmü de çıkarılabilir.

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَ اسْجُدُوا وَ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ »

“Ey iman edenler! Rükû edin; secdeye kapanın; Rabbinize ibadet edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.” (Hac Suresi, 77)

Bu âyette de “rükû ediniz, secde ediniz, ibadet ediniz” tabirleriyle, “namaz kılınız” anlamında kullanılmıştır. Çünkü rükû, secde dua etmek namazın cüzlerindedir.⁵⁶ Binaenaleyh, bu âyetten, zımnen, rükûsuz, secdesiz, duâsız namaz olmayacağı anlamı çıkarılabilir.

⁵⁴ Mecâzî'l-Kur’ân, 240; Safvetü't-Tefsîr, I, 54; el-Keşşâf, I, 227.

⁵⁵ Mecâzî'l-Kur’ân, 241; Safvetü't-Tefsîr, I, 174; el-Keşşâf, I, 462; el-Esâsü fi't-Tefsîr, VI/3105.

⁵⁶ Safvetü't-Tefsîr, II, 301.

« الرَّكُّوعُونَ السَّاجِدُونَ »

“... rükû edenler, secde edenler, ...” (Tevbe Suresi, 112)

Keza bu âyette de rükû ve secde edenlerden maksad, namaz kılanlardır.⁵⁷

« لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا »

“Onun içinde asla namaz kılma!...” (Tevbe Suresi, 108)

Kıyâm (ayakta durmak) namazın önemli rükünlerinden olduğu için, o zikredilip namaz murad edilmiştir. Yani cüz irâde edilip küll kastedilmiştir.⁵⁸

« قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا »

“Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl.” (Müzzemmil Suresi, 2)

Bu âyette de “kıyâm” kelimesi aynı sebepten dolayı, kıyâmın rükniyetini ifade etmek için, namaz anlamında kullanılmıştır.

« فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُمْ مُؤْمِنٌ فَخَرِّبُوا رِقَبَةَ الْمُؤْمِنَةِ »

“... Eğer öldürülen mü'min olduğu halde, size düşman olan bir toplumdaki ise mü'min bir köle azat etmek lazım gelir. ...” (Nisâ' Suresi, 92)

“Rakabe” kelimesinin sözlük anlamı boyundur. Ayette ise, “köle” anlamında kullanılmıştır.⁵⁹ Yani cüz zikredilip, “küll” kastedilmiştir.

⁵⁷ Safvetü't-Tefsîr, I, 570.

⁵⁸ Mecâzu'l-Kur'ân, 240.

⁵⁹ Mecâzu'l-Kur'ân, 242; Safvetü't-Tefsîr, I, 89, (298 ve 119).

“*Rakabe*” kelimesinin köle anlamında kullanıldığı diğer âyetler: Nisâ Suresi, 92; Mâide Suresi, 89; Mücâdele Suresi, 3; Beled Suresi, 13; Bakara Suresi, 177; Tevbe Suresi, 60.

« بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نَسِيَّ بِنَارِهِ »

“Hayır, sandığı gibi değil. Biz onun parmak uçlarını da tam bir biçimde düzenlemeye gücü yetenleriz.” (Kıyâme Suresi, 4)

“*Benân*” kelimesinin lügat anlamı “*parmak uçları*”dır. Ayette ise mecâzen, “parmak uçlarıyla, diğer organlardan çok karmaşık olduğunu ifade etmek için, insanın bütün bedeni kastedilmiştir. İnsan yapısını inceleyen bilim adamları da bu gerçeği şöyle açıklıyor:

İnsanların parmak uçlarında çetrefilli, karışık çizgiler vardır. Bu çizgiler her insanda farklıdır. Dünyada yaşayan ve dünyadan gelip geçmiş bütün insanların parmak uçlarındaki çizgiler eşit değildir, ikizlerin bile.⁶⁰

« وَ هُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ »

“... Sırtlarında günahlarını taşır bir halde ...” (En’âm Suresi, 31)

“*Zuhûr*” kelimesi, “*zahr*” kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı, “*Sırt, arka*”dır. Ayette ise, tüm “*bedenler*” kastedilmiştir. Çünkü adeten, ağır yükler sırtlarda taşınır.

« وَ مِنَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ قُلٍّ أذُنٌ خَيْرٌ لَّكُمْ »

“(Yine o münafıklardan) O (Peygamber, her söyleneni dinleyen) bir kulaktır, diyerek peygamberleri incitenler de vardır. De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır. ...” (Tevbe Suresi, 61)

⁶⁰ Diyâb, Abdulhamîd, Maa’t-Tıbbi fil-Kur’âni’l-Kerîm, Dimaşk, 1980, 23.

“*Uzûn*” kelimesinin sözlük anlamı, “*kulak*” tır. Kâfirler, Hz. Peygamber’i, hafife almak amacıyla, her söylenilene kulak verir, anlamını ifade etmek için, “o bir kulaktır” demişlerdir. Yani “*cüz*” zikredilerek “*kül*” kastedmişlerdir.

« إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا »

“... Şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur’an) okununca, derhal yüzüstü secdeye kapanırlar.” (İsra Suresi, 109)

“*Ezkân*” kelimesi, “*zakn*” kelimesinin çoğuludur. Luğat anlamı, “*çene*”dir. Ayette “*çeneler*” zikredilip sahipleri kastedilmiştir.⁶¹

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ »

“Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah’ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın. ...2 (Cuma Suresi, 9)

“*Zikr*” kelimesinin sözlük anlamı, bir şeyi anmak, hatırlamaktır. Ayette bu kelime ile, “*cuma hutbesi*” kastedilmiştir.⁶² Bunun sebebi ise, Cuma hutbesinde Allah’ı anmanın, ta’zim etmenin şart olduğunu ifade etmektir.

« وَ إِذْ كَرَّمْنَا اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا »

“Sabah akşam Rabbinin ismini yâd et.” (İnsan Suresi, 25)

« فَإِذَا أُمِنْتُمْ فَأذْكُرُوا اللَّهَ مَا عَلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ »

“... Güvene kavuştuğunuz zaman, siz bilmezken Allah’ın size öğrettiği şekilde O’nu anın (namaz kılın).” (Bakara Suresi, 239)

⁶¹ Mecâzî'l-Kur'ân, 224.

⁶² İrşadü'l-Akli's-Selîm ile Mezâye'l-Kitabî'l-Kerîm, IV, 183.

Zikir etmek, namazdan bir cüz olduğu için namaz kılmak anlamında kullanılmıştır.

« وَ بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ »

“Seher vakitlerinde de istiğfâr ederlerdi.” (Zâriyat Suresi, 9)

“İstiğfâr” namazdan bir cüz olması itibariyle mecâzen namaz kılmak anlamında kullanılmıştır. Burada “istiğfâr” kelimesinin hakiki anlamda kullanıldığını söyleyenler de vardır.⁶³

« سَنَنْتَهُ عَلَىٰ أَنْفِطُومِ »

“Biz yakında onun burnuna damga vuracağız (kibirini kırıp rezil edeceğiz).” (Kalem Suresi, 6)

“Hurûm” kelimesinin lügat anlamı “burun”dur. Ayette “yüz” anlamında kullanılmıştır.

« سَنَنْتُ عَضْدَكَ بِأَخِيكَ »

“Allah buyurdu: Seni kardeşinle destekleyeceğiz...” (Kasas Suresi, 35)

“Adud” kelimesinin sözlük anlamı, “pazu” dur. Bu kelime ile “güç” ifade edildiği için, o zikredilip, tüm “beden” kastedilmiştir.

« وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ »

“...Vurun onların bütün parmaklarına ...” (Enfâl Suresi, 12)

“Parmak uçları” anlamına gelen “benân” kelimesi ile, “eller” ve “ayaklar” kastedilmiştir. Çünkü eller, ayaklar işlevlerini onlarla görür.

⁶³ Mecâzu'l-Kur'ân, 242.

« وَ الضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ »

“Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.” (Duha Suresi, 1, 2)

“*Duha*” kelimesinin lügat anlamı, “*kuşluk vakti*” dir. Ayette, gündüzün en verimli zamanı olduğu için, o zikredilip “*gündüz*” kastedilmiştir. Gecenin onun mukâbilinde zikredilmesi de bunun delilidir.⁶⁴

« إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا »

“Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllardan sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. ...” (Tevbe Suresi, 28).

“*Mescid-i Harâm*” lafzıyla harem bölgesi kastedilmiştir. Çünkü müşriklerin sadece Mescid-i Harâm’a değil, tüm harem bölgesine girmesi câiz değildir.

« دَدْ ثُمَّ مَحَلَّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ »

“... Sonra bunların varacakları (biteceği) yer, Eski Ev’e (Kâbe’ye) kadardır.” (Hac Suresi, 33)

“*Eski ev*”den kastedilen “*Kabe*”dir. Ayette “*Kabe*” zikredilip, tüm harem bölgesi kastedilir. Çünkü Mescid-i Haram’ın her yerinde kurban kesilebilir.

« وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يَقَاتِلُوكُمْ فِيهِ »

“Mescid-i Haram’da onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın...” (Bakara Suresi, 191)

Bu âyette de “*Mescid-i Harâm*”dan tüm harem bölgesi kastedilmiştir.

⁶⁴ Mecâzu'l-Kur’ân, 243.

« كَلَّا لَا تَطِعَهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ »

“... Hayır! Ona uyma! Allah’a secde et ve (yalnızca O’na) yaklaş!” (Alak Suresi, 19)

“Secde et” tabiri, zikru cüz ve irâdei küll yoluyla “namaz kıl” anlamında kullanılmıştır.

« فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وِرَائِكُمْ »

“... Böylece secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar...” (Nisa suresi, 102)

Bu âyette de “secde ettikleri zaman” tabiri, “namazı kıldıkları zaman” anlamında kullanılmıştır.

« دَيَّلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ »

“Hepsi bir değildir, ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okurlar.” (Al-i İmran Suresi, 113)

Keza bu âyette de “secde ederler” tabiri, “namaz kılarlar” anlamında kullanılmıştır. “Yetlûn” tabiride, bunun delilidir. Çünkü hakiki anlamdaki secdede Kur’an âyetinin okunması caiz değildir. Caiz olmayan bir şeyi yapanları ise övmek doğru değildir.

« وَاسْتَجِبْ لَهُمْ لِقَائِهِمْ طَوِيلًا »

“Gecenin uzun bir bölümünde de O’nu tesbih et.” (İnsan Suresi, 26)

“O’nu tesbih et”, “O’nun için namaz kıl” anlamında kullanılmıştır. Çünkü “tesbih” namazın bir cüz’üdür. “Tesbih etme”nin namaz kılma anlamında kullanılan diğer âyetler de şunlardır:

« وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ »

“... Güneşin doğuşundan önce de, batısından önce de Rabbini hamd ile tesbih et.” (Kâf Suresi, 39).

« وَ سَبِّحُوهُ فَكُرَةٌ وَ أَصِيلاً »

“Ve O’nu sabah-akşam tesbih edin.” (Ahzab Suresi, 42)

« فَسَبِّحْ اللَّهَ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ »

“Haydi siz akşama ulaştığınızda, sabaha kavuştuğunuzda, Allah’ı tesbih edin...” (Rum Suresi, 17)

« إِنْ نَشَاءُ نُنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ »

“Biz dilesek, onların üzerine gökten bir mücize indiririz de, ona boyunları eğilip kalır.” (Şuara Suresi, 4)

“A’nak” kelimesi, “unuk” kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı, “boyun”dur. Ayette ise, boyunların sahipleri kastedilmiştir.⁶⁵

« هَبَّتْ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ ، قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ، لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحاً فِيمَا تَرَكْتُ ، كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا »

Nihâyet onlardan (müşriklerden) birine ölüm gelip çattığında: “Rabbim” der, beni geri gönder, ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım.” Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir.” (Mü’minun Suresi, 99, 100)

“Kelime” sözcüğüyle âyette, “Rabbim! Beni gönder; ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş yapayım” ibaresi, kastedilir. Yani “cüz” zikredilip “kül” kastedilmiştir.

⁶⁵ Mecâzu'l-Kur’ân, 241-245.

“*Kelime*” lafzının, tekil ve çoğul olarak cümle veya söz anlamında kullanıldığı diğer âyetler: Al-i İmrân Suresi, 39, 45, 64; En’âm Suresi, 115; A’râf Suresi, 137; Tevbe Suresi, 40, 74; Yûnus Suresi, 19, 33, 96; Hûd Suresi, 110, 119; İbrahim Suresi, 24, 26; Kehf Suresi, 5; Tâhâ Suresi, 129; Zümer Suresi, 19, 7; Gâfir Suresi, 6; Fusillet Suresi, 45; Şûrâ Suresi, 4, 21; Zuhruf Suresi, 28; Fetih Suresi, 26; Sâffât Suresi, 171; Nisâ Suresi, 171; Bakara Suresi, 37, 124; En’âm Suresi, 115; Ârâf Suresi, 158; En’fâl Suresi, 7; Yûnus Suresi, 82; Kehf Suresi, 27; Nisâ Suresi, 46; Mâide Suresi, 13, 41; Fâtır Suresi, 10.

5. Mahal Zikredip İçindeki Kastetmek

Mübâlağa ifade etmek kasdiyle, bir şeyin bulunduğu mahal zikredilip, mecâzen içindeki kastedilir. Kur’ân’da bu mecâz türünden tesbit ettiğimiz âyetler şunlardır:

« وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَجَاءْنَاَهَا بِمَا كَانَتْ تَعْمَلُ شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاَهَا عَذَابًا مُكْرِمًا »

“Rabbinin ve onun elçilerinin emrinden uzaklaşan nice ülkeyi çetin bir hesaba çekti ve onları görülmemiş bir azaba çarptırdık.” (Talak Suresi, 8)

“*Karye*” kelimesinin sözlük manaları, “*köy, kasaba, ülke*” dir. Yani bir yerleşim yeridir. Ayette ise, mecâzen, ülke halkı kastedilmiştir. Çünkü hakiki anlamını anlamak mümkün değildir.⁶⁶

“*Karye*” kelimesinin mecâzen kullanıldığı diğer âyetler: A’râf Suresi, 4, 163; Yûnus Suresi, 98; Yusuf Suresi, 82; Hicr Suresi, 4; Nahl Suresi, 112; İsrâ Suresi, 16,

⁶⁶ Mecâzu’l-Kur’ân, 284; Safvetü’l-Tefsîr, III, 404; el-Müzhîr, II, 447; el-Kâmil, I, 151; Delâilü’l-İcâz, 301.

58; Enbiya Suresi, 6, 11, 74, 95; Hacc Suresi, 45, 48; Furkan Suresi, 51; Şuarâ Suresi, 208; Neml Suresi, 34; Kasas Suresi, 58; Muhammed Suresi, 13; Bakara Suresi, 259.

« وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا »

“Şehirlerin anası ve onun çevresinde bulunanları uyarması için sana böyle Arapça bir Kur’ân vahyettik...” (Şûra Suresi, 7)

“Ümmü’l-Kurâ”, Mekke-i Mükerreme’nin adıdır. Bu âyette de mahal zikredilip, ahalisi kastedilmiştir.

“Kura” kelimesinin mecâzî anlamda kullanıldığı diğer âyetler: En’âm Suresi, 92, 191; Hûd Suresi, 100, 102, 117; Kehf Suresi, 59; Kasas Suresi, 59; Sebe Suresi, 18; Ahkâf Suresi, 27.

« أَوَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ يَمَسَّكُنْ لَهُمْ »

“Görmediler mi ki, onlardan önce yeryüzünde size vermediğimiz bütün imkanları kendilerine verdiğimiz nice nesli helâk ettik...” (En’âm Suresi, 6)

Âyette geçen “karn” kelimesinin lügat anlamı, “asır, yüz sene”dir. Burada mecâzen, “nesil” anlamında kullanılmıştır.⁶⁷

“Karn” kelimesi rakamını verdiğimiz âyetlerde de mecâzî olarak “nesil” anlamında kullanılmıştır. Meryem Suresi, 74, 98; Sâd Suresi, 3; Kâf Suresi, 36; En’âm Suresi, 6; Mü’minûn Suresi, 31.

« وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونََ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ »

“Andolsun ki sizden önce, peygamberleri kendilerine mucizeler getirdiği halde zulmettiklerinden dolayı nice milletleri helâk ettik.” (Yunus Suresi, 13)

⁶⁷ Safvetü’l-Tefâsir, III, 56.

“*Kurân*” kelimesi, “*kar*” kelimesinin çoğuludur. Yukarıdaki aynı sebepten dolayı “*nesiller*” anlamında kullanılmıştır.

“*Kurân*” kelimesinin, mecâzen “*nesiller*” anlamında kullanıldığı diğer âyetler: Hûd Suresi, 116; İsrâ Suresi, 17; Tâhâ Suresi, 51, 128; Kasas Suresi, 43, 78; Secde Suresi, 26; Yâsin Suresi, 31; Ahkâf Suresi, 17; Mü'minûn Suresi, 42; Furkan Suresi, 38; Kasas Suresi, 45.

« كَلَّمَا الْجَسْتَيْنِ آتَتْ أَكْلَهَا وَ لَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا وَ بَجَرْنَا خِلَالَهَا نَهْرًا »

“İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, o adamdan hiç bir şeyi eksik bırakmamıştı. İkisinin arasında bir de nehir fişkırtmıştı.” (Kehf Suresi, 33)

« فَمَا فَصَلَ طَالُوتَ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ »

“Tâlût askerlerle beraber (cihad için) ayrılınca: Biliniz ki Allah sizi bir nehirle imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesna, kim ondan içmezse bendendir, dedi.” (Bakara Suresi, 249)

“*Nehir*” kelimesinin lügat manası, suyun cereyan ettiği yerdir. Yukarıdaki iki âyette zikredilen “*nehir*” kelimesinden, içinde akan sular kastedilmiştir.⁶⁸ Çünkü su yatağı akmaz, içindeki sular akar.

« وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ »

“İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!...” (Bakara Suresi, 25)

“*Nehir*” kelimesinin çoğulu olan “*enhar*” kelimesi, su yatakları demektir. Su yatakları akmayacağına göre bu âyette ve numaralarını vereceğimiz âyetlerde hakiki

⁶⁸ Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil, I, 33, 34; Safvetü't-Tefsir, I, 69.

anlamında değil, mecâzi anlamda kullanılmıştır. Yani “*enhar*” zikredilip içinde akan sular murad edilmiştir. “*Enhar*” kelimesinin mecâzen kullanıldığı diğer âyetler: Bakara Suresi, 74, 266; Al-i İmran Suresi, 15, 136, 195, 198; Nisâ Suresi, 13, 57, 122; Mâide Suresi, 12, 85, 119; En’âm Suresi, 6; A’râf Suresi, 43; Tevbe Suresi, 72, 89, 100; Yûnus Suresi, 9; Ra’d Suresi, 35; İbrahim Suresi, 23, 32; Nahl Suresi, 31, İsrâ Suresi, 91; Kehf Suresi, 31; Tâhâ Suresi, 76; Hac Suresi, 14, 23; Furkan Suresi, 10; Ankebût Suresi, 58; Zümer Suresi, 20; Zuhruf Suresi, 51; Feth Suresi, 5, 17; Hadid Suresi, 12; Mücâdele Suresi, 22; Saf Suresi, 12; Tegâbün Suresi, 9; Talâk Suresi, 11; Tahrim Suresi, 8; Baruc Suresi, 11; Beyyine Suresi, 8.

« كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لِنَنْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ . نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِلَةٍ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ سَدَّ الزَّبَانِيَةَ »

“Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse, derhal onu alından (perçeminden), o yalancı, günahkar alından (perçemden) yakalınız (cehenneme atınız). O, hemen gidip meclisini (kendi taraftarlarını) çağırın. Biz de zebânileri çağırırız.” (Alak Suresi, 15, 16, 17, 18)

“*Nâdi*” kelimesinin lügat anlamı, “toplantı yeri, meclis”tir. “*Nâdi*” kelimesi, toplantı yeri olduğuna göre onu çağırarak ma’kul değildir. Binaenaleyh, âyette “gidip meclisini çağırın” tabiriyle, o mecliste beraber oturup kalktıkları yandaşlarını çağırın, anlamı ifade edilmek istenmiştir.⁶⁹

« أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَالْتَّ أَوْدِيَةَ بِقَدَرِ مَا »

“O, gökten su indirdi de vâdiler kendi hacimlerinde sel olup aktı. ...” (Ra’d Suresi, 17)

⁶⁹ el-Belâğatü'l-Vâdha, 110; Mecâzu'l-Kur’ân, 284; İhyâdu'l-Akli’s-Selîm ile Mezâye'l-Kitabi'l-Kerîm, V, 888.

“Evdîye” kelimesi, “vâdi” kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı, iki tepenin arasındaki boş yerdir. Ayette ise, mecâzî anlamda kullanılmıştır. Yani vâdiler zikredilip, içinde akan sel suları kastedilmiştir.

« وَيَا قَوْمِ اسْتَعِينُوا رَبِّيَ ثُمَّ ثَابُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا »

“Ey kavmim! Rabbinizden yardım dileyin; sonra da O’na tevbe edin ki, üzerinize göğü (yağmuru) bol bol göndersin...” (Hûd Suresi, 52)

“Semâ’ ” kelimesinin lügat anlamı “gökyüzü”dür. Ayette ise, “semâ’ ” ile “yağmur” kastedilmiştir.⁷⁰

“Üzerinize göğü gönderir” ifadesiyle “sizin üzerinize gökyüzü dolusu yağmur gönderir” anlamı ifade edilmiştir. Çünkü gökyüzünün her tarafı yağmurlarla tamamen kaplandığı zaman, gökyüzü gözlerden kaybolur ve artık gökyüzü, yağmurlardan ibaret bir hal alır.

“Gökyüzü” lafzı, En’âm Suresi’nin 6. âyetinde de mecâzen “yağmur” anlamında kullanılmıştır.

« فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَفْرَحْ - صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدِ أَنْ يَضِلَّهُ - يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا مَرْمًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ »

“Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslam’a açar, kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi iyice daraltır...” (En’âm Suresi, 125)

“Şadr” kelimesinin manası “göğüstür”. Kalbin mahalli göğüs olduğu için, mahalli söylenerek kalp kastedilmiştir. Göğüse isnad edilen vasıflar da bunu teyid eder. Çünkü ferahlık ve darlık kalbe isnad edilen sıfatlardandır.⁷¹

⁷⁰ Safvetü’t-Tefsîr, II, 20.

⁷¹ Mecâzı’l-Kur’ân 282; Safvetü’t-Tefsîr, I, 391.

“*Sadr*” kelimesinin mecâzen “*kalp*” anlamında kullanıldığı diğer âyetler: Nahl Suresi, 16; Â'râf Suresi, 2; Hûd Suresi, 12; Hicr Suresi, 97; Zümer Suresi, 22; Tâhâ Suresi, 25; Şuâra Suresi, 13; Yunus Suresi, 57; Âl-i İmran Suresi, 119, 154; Mâide Suresi, 7; Enfâl Suresi, 43, Tevbe Suresi, 14; Hûd Suresi, 5; Hacc Suresi, 46; Ankebût Suresi, 10, 49; Lokman Suresi, 23; Fâtır Suresi, 38; Zümer Suresi, 7; Gâfir Suresi, 19; Şîrâ Suresi, 24; Hadîd Suresi, 6; Tegabun Suresi, 4; Mülk Suresi, 13; Adiyât Suresi, 10; Nâs Suresi, 5; Âl-i İmran Suresi, 29, 154; İsrâ Suresi, 51; Gâfir Suresi, 80; Âl-i İmran Suresi, 118; Nisâ Suresi, 90; Âraf Suresi, 43; Hûd Suresi, 5; Hicr Suresi, 15; Neml Suresi, 74; Kasas Suresi, 69; Gâfir Suresi, 56; Haşır Suresi, 9.

« كَتَدْعَلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مَخْلِقِينَ رُزُوقِكُمْ »

“... Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz...” (Fetih Suresi, 27; Bakara Suresi, 196)

“*Ruûs*” kelimesi, “*re's*” kelimesinin çoğuludur. Ayette mahal zikredilip, saçlar kastedilmiştir.

« وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ »

“... O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır...” (Bakara Suresi, 255)

“*Kürsü*” kelimesiyle Allah'ın ilmi, kudreti kastedilmiştir. Alimlere “*kerâsi*”, deftere de “*kürrâse*” denilmesi de bu manayı teyid eder.⁷²

« إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا »

“İyiler ise, kâfir katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler” (İnsan Suresi, 5; Tur Suresi, 23)

⁷² Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, I, 128.

“Kadeh” kelimesiyle “hamr=ıçki” ifade edilmiştir. Yani mahal zikredilip hâl kastedilmiştir.

« مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ »

“... Dünyayı isteyeniniz de vardı, ahireti isteyeniniz de vardı...” (Al-i İmran, 152)

Dünya kelimesiyle, içindeki eşyalar kastedilmiştir. Çünkü dünya bütün nimetlerin bulunduğu yerdir.⁷³

« وَ لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ »

“... Ölçü ve tartıyı eksik yapmayın...” (Hûd Suresi, 84)

“Mikyâl” ve “mizân” kelimeleri “kâle” ve “vezene” fiillerinden yapılmış birer ism-i âlettir. Lügat anlamları, “ölçek ve terâzi”dir. Ayette onlar zikredilip, ölçeklenen ve tartılan şeyler kastedilmiştir. Çünkü terazi ve ölçek eksiltilemez.

« وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنَا أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ ذَكَرْتَهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ »

“Andolsun ki Musa’yı da: Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah’ın günlerini hatırlat, diye mucizelerimizle gönderdik.” (İbrahim Suresi, 5; Hadid Suresi, 4)

“Eyyâm” kelimesi, “yevm” kelimesinin çoğuludur. Lügat anlamı, “tan yerinin ağarmasından güneşin batımına kadar olan zaman”dır. Türkçesi “gün”dür. Ayette “eyyâmu’l-lah” tabiri ile Allah’ın kullarına bol bol nimet verdiği ve şiddetle cezalandırdığı günler kastedilmiştir.

« إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَرِيعٌ »

⁷³ eş-Şerif er-Radiyyü, el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye, Kâhire, ts., 120.

“Şüphesiz ki bunda akli olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.” (Kâf Suresi, 37)

“Kalp” kelimesi, “akıl” anlamında kullanılmıştır. Çünkü “kalp” aklın mahallidir.

« مِنْ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَنفُسِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ »

“Ey Resul! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla “inandık” diyen kimselerden ve yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin...” (Mâide Suresi, 41; Fetih Suresi, 11)

“Efvâh” kelimesi, “fî” kelimesinin çoğuludur. Lügat anlamı, “ağız”dır. Ayette “ağızlar” zikredilerek “diller” kastedilmiştir. Çünkü dillerin mahalli ağızlardır.

« كَذٰلِكَ نَذَلُّ بِسَاعَتِهِمْ سَاءَ صَبَاحِ الْمُنْذَرِيْنَ »

“Azap yurtlarına indiğinde, uyarılanların (fakat yola gelmeyenlerin) sabahı ne kötü olur.” (Saffât Suresi, 177)

“Onların sahasına indiği zaman” tabiriyle, orada bulunanlar kastedilmiştir.

« أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْخَائِطِ »

“... Yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse, ...” (Nisa Suresi, 43)

“Ğâit” kelimesinin lügat anlamı, “çukur yer”dir. Ayette mecâzen “def-i hâcet” anlamında kullanılmıştır. Çünkü normal şartlarda “çukur yere” gidip gelmek abdesti bozmaz.

« وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَآمَنَّا نَدِيًّا »

“Kendilerine âyetlerimiz ayan beyan okunduğu zaman inkâr edenler, iman edenlere: İki topluluktan hangisinin (hangimizin) mevki ve makamı daha iyi, meclis ve topluluğu daha güzeldir? dediler.” (Meryem Suresi, 73)

“Nedi” kelimesinin sözlük anlamı, “meclis”tir. Bu manaya göre “meclis” değil, orada bulunanlar kastedilmiştir.⁷⁴

6. Bir Yerde Bulunan Şeyi Zikredip Mahallini Kasdetmek

Mübâlağa ifade etmek gayesiyle, bir yerde bulunan şeyi zikrederek, mekânı kastedilir. Kur’an’da tesbit ettiğimiz bu nev’a giren mecâzlar şunlardır:

« فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ »

“İnanıp iyi işler yapanlara gelince, Rableri onları rahmetine koyacaktır. İşte apaçık kurtuluş budur.” (Câsiye Suresi, 30)

Rahmet kelimesi mânevî şeylerden bir şey olması hasebiyle Allah (c.c.)’ın, iman edip iyi işler yapanları rahmetine giydirmesi, hakiki anlamda değil, mecâzî anlamda kullanılmıştır.⁷⁵ Yani “rahmet” zikredilip, mahalli olan “cennet” kastedilmiştir.

Rahmet lafzının mecâzen “cennet” anlamında kullanıldığı diğer âyetler: Enbiyâ Suresi, 75, 86; Şûrâ Suresi, 8; Feth Suresi, 25; İnsan Suresi, 31; Nisâ Suresi, 175; Tevbe Suresi, 99; A’râf Suresi, 151; Âl-i İmrân Suresi, 107.

« إِنَّ الْأَبْرَارَ لَكِنِّي نَعِيمٌ »

“İyiler muhakkak nimetin içindedirler.” (İnfitar Suresi, 13)

⁷⁴ Mecâzu’l-Kur’ân, 284, 285.

⁷⁵ el-Hasâis, II, 443; Safvetü’l-Tefsîr, III, 190; el-Belâgatü’l-Vâdha, 110; el-Nûzhir, I, 356, 357.

Nimet, refah anlamında olan⁷⁶ “*na'im*” kelimesi mubâlağa amacıyla, mekanı olan cennet anlamında kullanılmıştır. Çünkü nimet, soyut manalardan olduğu için “*onun içinde olmak*” tabiri, hakiki anlamda kullanılmasına mânidir.⁷⁷ Fakat nimet cennette bulunması hasebiyle nimet zikredilip cennet kastedilmiştir.

« وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ زِينَتَهُمْ إِلَّا لِبُعُولَتِهِمْ »

“Ziyetlerini kocaları, ... başkasına göstermesinler.” (Nur Suresi, 31)

“*Ziyet*” kelimesi, zikru hâl irâde-i mahal yoluyla ziyet takılan yerler anlamında kullanılmıştır.⁷⁸

7. Bir Şeyi Veya Kişiyi Geçmişteki Sıfatıyla Vasıflandırmak

Bir şeyin veya kişinin geçmişteki sıfatını hatırlatmak amacıyla, geçmişteki sıfatı ile mecâzen vasıflandırılabilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu çeşit mecâza giren tesbit ettiğimiz âyetler şunlardır:

« إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ ، لَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَلَا يَحْيَا
وَمَنْ يَأْتِهُ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى »

“Şurası muhakkak ki, kim Rabbine günahkar olarak varırsa, cehennem sırf onun içindir. O ise orada ne ölür ne de yaşar. Kim de iyi davranışlarda bulunmuş bir mü’min olarak O’na varırsa, üstün dereceler işte sırf bunlar içindir.” (Taha Suresi, 74, 75)

⁷⁶ el-Kamûsu’l-Muhit, 1500.

⁷⁷ el-Belâğatü’l-Vâdha, 110.

⁷⁸ el-Keşşâf, II, 61; Safvetü’t-Tefâsîr, II, 339.

“*Mucrim*” kelimesi, “*cereme*” fiilinin ism-i fâilidir. Lügat anlamı, “günahkar, suçlu”dur. Ayette “*mucrim*” sıfatı, kişinin dünyadaki sıfatıdır. Çünkü kıyamet gününde kimse “*mucrim*” değildir.

« وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَبِغْنَ أَهْلَهُنَّ فَلَا تَعْصِلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ
إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ »

“Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaşmış oldukları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın...” (Bakara Suresi, 232)

“*Ezvac*” kelimesi, “*zevc*” kelimesinin çoğuludur. Lügat anlamı “eş”tir. Ayette zevcelerinden boşanmış kişilerin “*ezvac*” ile nitelendirilmesi, önceki durumlarını hatırlatmak içindir.⁷⁹

Ayetin nuzûl sebebi de bu izahımızı teyid eder. Nuzûl sebebi ise, Ma’kil b. Yesâr’ın⁸⁰ kız kardeşini eski kocası olan Abdullah b. Ravâha ile tekrar evlenmesine mani olacağına dair yemin etmesidir.⁸¹

« وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مِنْكُمْ
وَأَشْرَاءً فَإِذَا بَلَغْنَ أَهْلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ »

“Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, kendileri hakkında

⁷⁹ Mecâzu’l-Kur’ân, 250; Safvetü’t-Tefâsir, I, 149.

⁸⁰ İbn Sa’d, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zuhri, Tabakatu’s-Sahâbe ve’t-Tâbiîn, Kahire, 1968, I, 8; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, el-İstîâb fi Ma’rifeti’s-Sahâbe, Tahkik: Ali el-Bicâvi, Kahire, ts., III, 1432; İbnu’l-Esir, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed, Üsdü’l-Gabe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe, Kahire, 1280, IV, 398, 399; ez-Zirikli, el-A’lâm, VIII, 188.

⁸¹ Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil, I, 117.

yaptıkları meşrû işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduklarını bilir.”
(Bakara Suresi, 234)

Bu âyette de aynı sebepten dolayı “*ezvâc*” kelimesi mecâzî anlamda kullanılmıştır. Çünkü kadının kocası öldüğü zaman aralarındaki nikah akdinin bozulmasından dolayı eşi olmaktan çıkar.⁸²

« دَرَّ آتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ »

“Yetimlere mallarını verin, ...” (Nisa Suresi, 2)

Yetim çocuklar, buluş çağına girdikleri zaman, yetimlik sıfatları kalktığı için artık onlara yetim denilmez. Ayette buluş çağına girmiş yetim çocukların “*yetimler*” diye nitelendirilmelerinin sebebi, onların daha önce yetim olduklarını hatırlatmak içindir.⁸³

« ذُقْ إِذْكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ »

“Ona şöyle denir: “Tat bakalım azabı! Hani sen kendine göre çok güçlü ve çok üstündün.” (Duhan Suresi, 49)

Kıyâmet gününde kâfire, “*tat bakalım azabı! Çünkü sen güçlü ve üstün⁸⁴*” denilmesi dünyadaki yaşantısına itibarendir.⁸⁴

« وَإِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ »

“Allah’ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab’ı hak ile indirdik; hâinlerden taraf olma!” (Nisa Suresi, 105)

⁸² Mecâzu'l-Kur'ân, 250.

⁸³ el-Belâğatü'l-Vâdha, 109; el-Keşâf, 1, 494; Safvetü't-Tefsîr, I, 261; el-İdâh fi Ulûmi'l-Belâğa, 403.

⁸⁴ Fethu'l-Kadir, IV, 579.

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim bir kitap halinde inmemiştir. Binaenaleyh, "Biz sana Kitab'ı indirdik" cümlesinde, Kur'ân-ı Kerim'in Levhi mahfuz'daki durumu itibariyle söylenilmiştir.⁸⁵

« وَلَا تَبَايَسُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ مَا كَانُوا فِي الْمَسْجِدِ »

"Mescitlerde ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla birleşmeyin..." (Bakara Suresi, 187)

Bir insan camide bulunduğu süre zarfında mu'tekif sayılır; camiden çıktığı zaman mu'tekif sayılmaz, mu'tekif diye vasfedilmez. Ayette böyle vasfedilmelerinin sebebi ise, mu'tekif olduklarını hatırlatmak içindir.⁸⁶

Hırsızlık yapanın, zina edenin, küfredenin, inananın, itaat edenin ve isyan edenin; hırsız, zâni, kâfir, mü'min ve mutî olarak vasıflandırılmalarında bu tür mecâza girer. Yani, bir kişiyi geçmişteki sıfatına itibar ederek vasfetme mecâzına girer.⁸⁷

8. Bir Şeyi Veya Kişiyi Gelecekte Sahip Olacağı Sıfatı İle Vasıflandırmak

Bir şeyin veya kişinin istikbalde muttasıf olacağı sıfatı⁸¹ bildirmek için, gelecekteki sıfatı ile, mecâzen vasıflandırılabilir.

Bu nevi mecâza giren Kur'ân-ı Kerim'de tesbit ettiğimiz âyetler şunlardır:

« وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذُرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا إِنَّكَ إِن تَذُرْهُمْ يَضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاہِرًا لَّفَّارًا »

⁸⁵ Mecâzu'l-Kur'ân, 251.

⁸⁶ Mecâzu'l-Kur'ân, 251.

⁸⁷ Aynı eser, 251.

“Nuh: “Rabbim! dedi. Yeryüzünde kafirlerden hiç kimseyi bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar: Yalnız ahlaksız, nankör (insanlar) doğururlar (yetiştirirler).” (Nuh Suresi, 27)

“*Fâcir*” kelimesi, “*fecere*” fiilinin ism-i fâil kipidir. Sözlük anlamı, “*fâsik, âsi*”dir. “*Keffâr*” kelimesi, “*kâfir*” kelimesinin mübalağa kipidir. Sözlük anlamı, “*nankör*”dür. Ayette her iki kelimedede mecâzî anlamda kullanılmıştır. Çünkü yeni doğan çocuk “*fâcir*” “*keffâr*” sıfatlarıyla vasıflandırılmaz.⁸⁸

« فَبَشِّرْنَا بِغُلَامٍ عَلِيمٍ »

“İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik.” (Saffât Suresi, 101)

“*Halîm*” kelimesi “*halume*” fiilinin sıfat-ı müşebbehe kipidir. Lügatta uysal, sabırlı, mülâyim, hissiyâtına hakim olan anlamlarına gelir. Ayette mecâzî anlamda kullanılmıştır; çünkü yeni dünyaya gelen çocukta bu sıfat olmaz.

« فَبَشِّرْنَا بِغُلَامٍ عَلِيمٍ »

“İşte o zaman biz onu bilgin bir oğul ile müjdeledik.” (Hûd Suresi, 53)

Çocuğun “*bilgin*” sıfatıyla vasvedilmesinin sebebi, ileride büyüdüğü zaman o sıfatın sahibi olacağını bildirmektir.⁸⁹ “*Alîm*” kelimesi, “*alîm*” kelimesinin mübalağa sigasıdır. Lügat anlamı, “*bilgin*”dir. Ayette mecâzî anlamda kullanılmıştır; çünkü yeni doğan bir çocukta bu sıfat olmaz.

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى »

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı...” (Bakara Suresi, 188)

⁸⁸ Mecâzî'l-Kur'ân, 252; el-Belâğatü'l-Vâdiha, 110.

⁸⁹ Mecâzî'l-Kur'ân, 252.

“*Katîlâ*” kelimesi, “*katîl*” kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı, “*maktûl*”dur. Ayette mecâzî anlamda kullanılmıştır; çünkü ileride “*maktûl*” olacak insanların sıfatıdır.

« وَ دَخَلَ مَعَهُ السَّجْنُ فْتَيَانٍ ، قَالَ أَمَدَّهَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا »

“Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Onlardan biri dedi ki: Ben (rüyada) şarap sıkığımı gördüm...” (Yusuf Suresi, 36)

“*Hamr*” kelimesinin sözlük anlamı, “*içki*”dir. Ayette “*üzüm*” anlamında kullanılmıştır; çünkü “*içki*” üzümden imal edilir.

« فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ أَنْ يَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ »

“Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka kocayla evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz...” (Bakara Suresi, 230)

Ayette “*zevc*” kelimesi, mecâzî anlamda kullanılmıştır. Çünkü nikah akdi olmadan bir erkek “*zevc*” kelimesiyle vasıflandırılmaz. Burada gelecekteki duruma itibaren vafedilmiştir.⁹⁰

« إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا .
أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ »

“Allah’ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yeyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir...” (Bakara Suresi, 174)

⁹⁰ Mecâzu’l-Kur’ân, 251, 252.

“Nâr” kelimesinin lügat anlamı “ateş”dir. Ayette, para karşılığında Allah’ın âyetlerini satanların yedikleri şeyler, kıyamette ateşe döntüleceği için, mecâzî anlamda kullanılmıştır.⁹¹

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً »

“Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak fâiz yemeyin...” (Âl-i İmrân Suresi, 130)

“la te’külû” cümlesinin lügat anlamı, “yemeyiniz”dir. Ayette ise, mecâzî anlamda kullanılmıştır. Çünkü faizin sadece yenilmesi değil, faizle yapılan her işlem haramdır. Fakat, genellikle, kazanılan paralar, yiyecek, içecek için harcandığından bu ibare seçilmiştir.⁹²

Aşağıdaki âyetlerde de aynı sebepten dolayı “yemeyiniz” tabiri, mecâzî anlamda kullanılmıştır.

« وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ »

“Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin...” (Bakara Suresi, 188)

« وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ »

“... Onların (yetimlerin) mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin...” (Nisa Suresi, 2)

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ »

“Ey iman edenler! Mallarınızı bâtil ile aranızda yemeyin...” (Nisa Suresi, 29)

« وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبُرُوا »

⁹¹ el-Keşşâf, I, 329; Safvetü't-Tefsîr, I, 116.

⁹² Safvetü't-Tefsîr, I, 229.

“... Büttyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin...” (Nisa Suresi, 6)

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَمْبَارِ وَالرَّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ»

“Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve rahiplerden bir çoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler...” (Tevbe Suresi, 34)

9. Araç Zikredip Onunla Yapılanı Kasetmek

Bir şeyin âletini zikredip, onunla yapılan şeyi kasetmek mecâzına örnek olarak “*Lisan*” kelimesi gösterilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelime oniki yerde mecâzen “*lûgat*” anlamında kullanılmıştır. Çünkü “*lisan=dil*” konuşmanın âletidir.

“*Lisan*” kelimesinin mecâzen “*lûgat*” anlamında kullanıldığına dair Kur’ân’da bir âyeti örnek gösterip, diğer âyetlerin numaralarını vermekle iktifa edeceğiz.

«وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ»

“(Allah’ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik...” (İbrahim Suresi, 4)

“*Lisan*” kelimesinin sözlük anlamı “*dil*”dir. Ayette, mecâzen, “*lûgat*” anlamında kullanılmıştır.⁹³ Türkçemizde de “*dil*” ve “*lisan*” kelimeleri hakîkî ve mecâzî anlamlarda kullanılır.

⁹³

el-Belâgatü'l-Vâdiha, 110; el-İdâh fi Ulûmi'l-Belâga, 403.

“Lisan” kelimesinin mecâzen kullanıldığı âyetler: Nahl Suresi, 103; Şuâra Suresi, 193, 194, 195; Şuâra Suresi, 84; Rûm Suresi, 22; Duhân Suresi, 58; Kasas Suresi, 34; Ahkâf Suresi, 12; Meryem Suresi, 97, 50.

10. Çoğul İfade Eden Bir Kelimeyi Zikredip, Birini veya Bir Kısmını Kasetmek

Bir şeyin veya kişinin kıymetine veya çirkinliğine işâret etmek için, mecâzen, çoğul ifade eden bir kelimeyi zikredip, birini veya bir kısmı kastedilir.

Mecâz-ı mürselin bu çeşidi için Kur’ân-ı Kerîm’den tesbit ettiğimiz örnekler:

« إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ »

“... Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: “Ne işte idiniz!” dediler...” (Nisa Suresi, 97)

Meleklerden maksad, ölüm meleği olan Azrâil (a.s.)’dir. Onun şanını yüceltmek için çoğul kipi olan “melâike” kelimesi zikredilmiştir.⁹⁴

« فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكَفَرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ
وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ »

“Sözlerinden dönmeleri, Allah’ın âyetlerini inkar etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve “kalplerimiz kılıflanmıştır” demeleri sebebiyle (onları lânetledik, türlü belâlar verdik...” (Nisa Suresi, 155)

Yahudiler, bütün peygamberleri öldürmedikleri ve Allah’ın indirdiği bütün kitapları inkar etmedikleri halde, lanetlenmelerinin sebebi olarak, peygamberleri öldürmeleri ve kitapları inkar etmeleri gösterilmiştir. Bunun böyle ifade edilmesinin

⁹⁴ Sarfettî’-Tefsîr, 204.

sebebi ise, bir peygamberi öldürmek, tüm peygamberleri öldürmek kadar ağır bir suç olduğunu ikaz etmektir. Keza bir kitabı inkar etmek de tüm ilahî kitapları inkar etmek gibidir.⁹⁵

« فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ »

“Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (dâima) Allah’ı anın...” (Nisa Suresi, 103)

“*Salât*” kelimesinin sözlük anlamı, “*namaz*”dır. Ayette ise, özel bir namaz olan “*salat-i havf=korku namazı*” kastedilmiştir.⁹⁶

« إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ »

“Melekler demişlerdi ki: Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir kelimeyi müjdeliyor...” (Âl-i İmrân, 45)

“*Melâike*” kelimesi, “*melek*” kelimesinin çoğuludur. Ayette Cebrâil şanı yüceltmek için “*melâike*” ile anlatılmıştır.⁹⁷

« وَإِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً »

“İbrahim, gerçekten Hakk’a yönelen, Allah’a itaat eden bir önder idi; Allah’a ortak koşanlardan değildi.” (Nahl Suresi, 120)

“*Ümmet*” kelimesinin sözlük anlamı “*cemaat*”tir. Hz. İbrahim güzel hasletleri cemedan örnek bir lider olduğu için “*ümmet*” kelimesiyle vasıflandırılmıştır.⁹⁸

⁹⁵ Aynı Eser, I, 319.

⁹⁶ Safvetü’l-Tefsîr, I, 204.

⁹⁷ İrşâdu’l-Aklî’s-Selîm ile Mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm, I, 356; Safvetü’l-Tefsîr, I, 203.

⁹⁸ Medâriku’l-Tenzîl ve Hakâiku’l-Te’vîl, II, 303; el-Mahallî, Celâluddin-es-Suyûtî, Celâluddin, Tefsîru’l-Celâleyn, Pannık Yayınları, İstanbul, ts., 254.

«الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ»

“Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hristiyan vb. nin) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir...” (Mâide Suresi, 5)

“*Tadm*” kelimesinin sözlük anlamı, “yemek, yiyecek”tir. Ayette ise, Ehl-i Kitab’ın kestikleri hayvanların helal olduğunu anlatmak için “*et-yemeği*” anlamında kullanılmıştır.⁹⁹

«أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

“Yoksa onlar, Allah’ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara hased mi ediyorlar?...” (Nisa Suresi, 54)

“*en-Nâs*” kelimesi, “*insan*” kelimesinin çoğuludur. Ayette ise, insan-ı kâmil olduğunu anlatmak için, Hz. Muhammed kastedilmiştir.¹⁰⁰

«أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ يَجْمَعَ عِظَامَهُ»

“İnsan, kendisinin kemiklerini biraraya toplayamayacağımızı mı sanır?” (Kıyâme Suresi, 3)

“*İnsan*” kelimesiyle bu âyette, her insan değil, ahirette tekrar dirilteceğini inkar eden insan kastedilmiştir. Çünkü her insan bunu inkar etmiyor.

«إِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ»

“İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirirler.” (Enbiya Suresi, 1)

⁹⁹ Fethu'l-Kadir, II, 13; Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, I, 272

¹⁰⁰ Fethu'l-Kadir, I, 487; eş-Şa'ravi, M. el-Mütevelli, Tefsir eş-Şa'ravi, Kahire, ts., II, 869.

Ayette geçen “en-Nâs=İnsanlar” kelimesiyle bütün insanlar değil, “müşrikler” kastedilmiştir. “Çünkü gaflet içinde yüz çevirirler” cümlesi, müşriklerin halini anlatıyor. İbn Abbas’da âyeti böyle tefsir etmiştir.¹⁰¹

«إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا»

“Allah’ın yardım ve zaferi gelip de insanların bölük bölük Allah’ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit Rabbine hamdederek O’nu tesbih et ve O’ndan mağfiret dile. Çünkü o, tevbeleri çok kabul edendir.” (Nasr Suresi, 1, 2, 3)

“en-Nâs=İnsanlar” kelimesiyle “Araplar” kastedilmiştir, tüm insanlar değil. Çünkü “feih” kelimesinden kastedilen Mekke’nin fethidir. Mekke’nin fethinden sonra ise, Araplar akın akın İslam’a girmişlerdir.¹⁰²

«وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفِيرٌ. إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَصَّوْا بِالْحَقِّ وَتَوَصَّوْا بِالصَّبْرِ»

“Asra yemin ederim ki insan gerçekten zıyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi amel işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler müstesnadır.” (Asr Suresi, 1, 2, 3)

Ayette “insan” kelimesiyle kâfir insanlar kastedilmiştir.

“Bundan ancak iman edip iyi amel işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler müstesna” ibaresi de buna delildir.¹⁰³

«كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ»

¹⁰¹ Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl, III, 71.

¹⁰² Safvetü't-Tefâsir, III, 616; İbn Kesir, IV, 302.

¹⁰³ el-Kâmil, II, 246.

“Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçlamışlardı.” (Şuâra Suresi, 105)

Nuh Peygamberin kavmi, bütün peygamberleri değil, sadece Nuh (a.s.)’u yalanlamışlardı. Fakat bir peygamberi yalanlamak tüm peygamberi yalanlamak hükmünde olduğu için çoğul sigası olan “murselîn” kelimesi zikredilmiştir.

« كَذَّبَتْ عَادَ الْمُرْسَلِينَ »

“Âd (kavmi) de peygamberleri yalancılıkla suçladı.” (Şuâra Suresi, 123)

Bu ve zikrettiğimiz âyetlerde de aynı sebepten dolayı müfred sigası yerine çoğul sigası kullanılmıştır. Çünkü Âd kavmi, Hûd peygamberi, Lût kavmi Lût peygamberi, Eyke halkı Şuayp peygamberi yalanlamışlardı.

« كَذَّبَتْ قَوْمَ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ »

“Lût kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı.” (Şuâra Suresi, 160)

« كَذَّبَتْ أَهْمَابَ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ »

“Eyke halkı da peygamberlerini yalancılıkla suçladı.” (Şuâra Suresi, 176)

« وَ تِلْكَ عَادَ جحدوا بآياتِ ربهم و عصوا رسلَهُ »

“İşte Âd (kavmi). Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler, O’nun peygamberlerine âsi oldular ve inatçı her zorbanın emrine uydular.” (Hûd Suresi, 59)

“Rusul” kelimesi “rasûl” kelimesinin çoğuludur. Bu âyette de yukarıda açıkladığımız sebeplerden dolayı “rasûl” yerine “rusul” zikredilmiştir. Çünkü Âd kavmi sadece kendi peygamberi Hûd’a isyan etmişlerdir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Sâfvetü't-Tefsîr, I, 319.

Kurtubî bu âyeti şöyle açıklamıştır: “Hûd zamanında başka bir peygamber bulunmadığı halde, âyeti kerimede çoğul şeklinde “rustul” olarak zikredilmesi, Âd kavminin inkârının diğer enbiyayı da inkâr manası taşımasındandır.¹⁰⁵ Çünkü Hz. Hûd’un yaptığı tebliğler, daha önce yaşamış peygamberlerin tebliğlerine uygundu.”

« وَإِذْ قَالَتْ يَا مُوسَىٰ كُنْ نَصِيرًا عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ... »

“(Mûsa’ya şöyle) demiştiniz: “Ey Musa! Bir çeşit yemeğe hiç katlanamayız...”
(Bakara Suresi, 61)

Bu sözü söyleyenler yahudilerin bir kısmıdır. Fakat onların bu sözlerini işitenler, sukût ettikleri için bu söz, çoğul ifadesi ile umûma isnad edilmiştir.

« وَإِذْ تَجْتَنَّبُونَ مِنَ آلِ فِرْعَوْنَ يَوْمَ مَوْتِكُمْ مَرَّةَ الْعَذَابِ وَ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ »

“Hani sizi, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakarak en büyük azabı size çektiren firavun ailesinden kurtarmıştık...” (Bakara Suresi, 49)

Allah’u Teâla Firavun’un döneminde yaşayan yahudileri kurtardığı halde, çoğul ifadesi ile umûma nisbet etmiştir. Çünkü onların varlıkları atalarının kurtulmalarına bağlıdır.

Ayrıca Firavun hanedanı yahudilerin bütün erkek çocuklarını boğazlamamıştır. Fakat boğazladıkları çocuklar, gelecek vadeden çocuklar oldukları için çoğul ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁶

« وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِن بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَعَالِمُوا أُمَّتَ الْكَفْرِ »

¹⁰⁵ Tefsir-i Kurtubî, IX, 54; Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri, IV, 2794.

¹⁰⁶ Mecâzu’l-Kur’ân 236, 237.

“Ve eğer andlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, siz de küfrün bu liderleriyle savaşın; ...” (Tevbe Suresi, -12)

Kafirlerle savaşmak için, hepsinin yeminlerini bozmaları ve dine saldırımları şart değildir, bir kısmının yeminlerini bozmaları ve dine saldırımları kafidir. Yani âyette çoğul ifadesi mecâzen kullanılmıştır.

« وَ إِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ »

“Mûsa ile kırk gece için sözleşmiştik; (fakat) siz ondan sonra kendinize buzağıyı (mabûd) edinmişsiniz.” (Bakara Suresi, 51)

Kitlesel bir olay umumî bir lafızla ifade edilmiştir. Çünkü buzağıyı hepsi değil, bir kısmı ilah edinmişlerdi. Fakat diğerleri buna mâni olmadıkları için onlar da dahil edilmişlerdir.

« وَ إِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُوْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ اللّٰهَ جَهْرَةً »

“(Bir gün) siz (şöyle) demiştiniz: “Ey Mûsa! Allah’ı ayan beyan görmedikçe sana asla inanmayacağız...” (Bakara Suresi, 55)

Bu sözü söyleyenlerin sayısı 70 idi. Hepsine isnâd edilmesinin sebebi, diğerlerinin bu sözü söylemelerine mâni olmamaları veya seyirci kalmalarıdır.¹⁰⁷

« بَرَاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَ رَسُوْلِهِ اِلَى الَّذِيْنَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ »

“Allah ve Rasûlünden, andlaşma yaptığımız müşriklere bir ihtardır.” (Tevbe Suresi, 10)

¹⁰⁷ Mecâzu'l-Kur'ân, 236, 237.

Bilindiği gibi müşriklerle muâhede yapan Hz. Peygamber'dir. Fakat Hz. Peygamber muâhede için tüm müslümanların adına yaptığı için zamir, hepsine isnad edilmiştir.¹⁰⁸

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ »

“Ey iman edenler! Benim de düşmanım olan, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin...” (Mümtehine Suresi, 1)

Bu âyet, sahabeden Hâtıb b. Ebî Beltea hakkında nazil olmuştur. Fakat hüküm bütün müslümanları kapsadığı için hitap hepsine yapılmıştır.

« إِذْ تَصْعَدُونَ وَلَا تَلْمِزُونَ عَلَىٰ عَيْبٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَابِكُمْ »

“(Savaş alanından) siz, boyuna uzaklaşıyor ve hiç kimseyle ilgilenmiyordunuz, Peygamber ise arkanızdan sizi çağırıp duruyordu.” (Âl-i İmrân Suresi, 153)

Savaş alanında sahabelerden sebat edenlerin de olmasına rağmen hitabın hepsine yöneltilmesi, savaş meydanından kaçanların sayısı çok olduğu içindir.

« وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَافَةٌ اللَّهُ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَتَّبِعُوا بِسُوءِ فِعْلِكُمْ عَذَابَ قَرِيبٍ »

“Ey kavmim! Bu, size bir mucize olmak üzere Allah'ın bir devesidir. Bu sebeple onu bırakınız, Allah'ın arzından yiyip içsin. Ona kötülük etmeyin; aksi halde, sizi, yakın bir azâb yakalar. Buna rağmen onu yine de kestiler...” (Hûd Suresi, 65; Şuâra Suresi, 157; Şems Suresi, 14)

Deveyi Semûd kavminden bir şahıs kesmişti. Kamer suresindeki 29. âyet de bunun delilidir. “Arkadaşlarını çağırdılar, o da (bundan cür'et alarak) kılıcını kaptı ve

¹⁰⁸ Mecfûz'l-Kur'ân, 338.

deveyi kesti.” İkinci delil, Hz. Peygamber’in “Önceki milletlerin en zâlimi, deveyi kesen Semûd kavminin Uhaymiri’dir.”¹⁰⁹ sözüdür.

Fakat kavmi de iştirak ettikleri ve rıza gösterdikleri için fil hepsine isnâd edilmiştir.

« أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ »

“Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna hiç bakmamışlar mıdır?...” (Rûm Suresi, 9)

Ayetteki istifham, istifham-ı takrir’dir. Yani; âyet Mekke müşriklerinin seyahat edip Âd, Semûd gibi helak edilen âsi kavimlerin eserlerini gördüklerini takrir ediyor. Fakat müşriklerin hepsi seyahat etmediklerine göre, fil, hepsine isnad edilmiştir. Çünkü seyahat etmeyenler de, onların edindikleri bilgileri onlardan öğreniyorlardı.

« فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ »

“Kavminin (İbrahim’e) cevabı ise: “Onu öldürün yahut yakın!” demelerinden ibaret oldu.” (Ankebût Suresi, 24)

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ »

“Kavminin cevabı sadece: “Lût ailesini memleketinizden çıkarın; çünkü onlar (bizim yaptıklarımızdan) uzak kalmak isteyen insanlarmış!” demelerinden ibaret oldu.” (Neml Suresi, 56)

“Onu öldürünüz veya onu yakınız” ve “Lût ailesini memleketinizden çıkarın” cevabı, kâfirlerin hepsinin cevabı değil, bir kısmının cevabıdır. Fakat diğerleri buna rıza gösterdikleri için cevap, hepsine isnâd edilmiştir.

¹⁰⁹ İbn Hanbel, Ebu Abdillah b. Muhammed, el-Mü’ned, IV, 263; Wensinck, A.J., el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Hadis, Beyrut, ts., I, 513.

«بَلْ أَدَارِكُ عَلَيْهِمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهُمْ مِنْهَا عَمُونَ»

“Aslında onların âhret hakkındaki bilgileri giderek artmaktadır, buna rağmen onlar, ahiretten yine de şüphe içindedirler ve ona karşı kördürler.” (Neml Suresi, 66)

Şüphe ve körlük bazılarındadır. Fakat diğerleri sessiz kaldıkları için körlükle hepsi vasfedilmiştir.¹¹⁰

11. Muayyen Bir Manaya Delâlet Eden Kelimeyi Zikredip Çok Kapsamlı Manaya Delâlet Eden Kelimeyi Kastedmek

Kur’ân-ı Kerim’de bu çeşit mecâz için tesbit ettiğimiz âyetler şunlardır:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ»

“Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman, hemen Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın...” (Cuma Suresi, 9)

“el-Bey” kelimesiyle sadece “satmak” değil, tüm muâmelât kastedilmiştir. Çünkü satış yapmak diğer muâmelelerden daha cazip olduğu için o zikredilerek, bütün muâmelât çeşitleri kastedilmiştir.¹¹¹

«وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً، فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا»

“Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin; eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarsa onu da âfiyetle yeyin.” (Nisa Suresi, 4)

“Onu yeyiniz” tabiri, “onu alınız” anlamında kullanılmıştır. Mâli harcamaların çoğu “yemede içmede” olduğu için, “yemek” zikredilip, “almak”

¹¹⁰ Bkz. Mecâzu’l-Kur’ân, 236-239.

¹¹¹ Safvetü’t-Tefsîr, III, 182; el-Keşşâf, IV, 106.

kastedilmiştir. Yani muayyen bir mâna için va'zedilen lafız, mecâzen daha geniş anlamlı bir lafız için kullanılmıştır.¹¹²

« فَتَزَلُّ مِنْ هَيْمٍ »

“İşte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır!” (Vakıa Suresi, 93)

“Nüzül” kelimesinin lügat anlamı, misafire yapılan ikramdır¹¹³; daha sonra bu kelime, yapılan her ikram için kullanılmıştır.

Ayette ise “nüzül” kelimesi, ikram, bağış anlamında kullanılmıştır. Yani özel bir mana için va'zedilen lafızla, daha geniş manalı bir lafız kastedilmiştir.¹¹⁴

Nüzül kelimesinin mecâzen kullanıldığı diğer âyetler: Âl-i İmran Suresi, 198; Kehf Suresi, 102, 107; Secde Suresi, 19; Saffât Suresi, 62; Fusillet Suresi, 32; Vakıa Suresi, 56.

« وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ
فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ »

“Andolsun ki Musa’yı da mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun’a ve onun ileri gelenlerine gönderdik. Fakat onlar Firavun’un emrine uydular. Oysa Firavun’un emri doğru değildi.” (Hûd Suresi, 96, 97)

İleri gelenler anlamında olan “mele”¹¹⁵ kelimesi, kavim anlamında kullanılmıştır. Yani, bir grup için va'zedilen lafız, daha geniş kapsamlı bir lafız için kullanılmıştır.

¹¹² İrşadı'l-Akli's-Selîm ile Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerim, I, 483.

¹¹³ el-Kamûs'l-Muhîf, 1382.

¹¹⁴ Medâriku't-Tanzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, III, 290.

¹¹⁵ el-Kamûs'l-Muhîf, 67.

Ebu's-Suûd Efendi Hazretleri bunu şöyle yorumluyor: Hz. Musa, Firavun'un bütün kavmine gönderildiği halde, "ileri gelenlerine gönderdik" denilmesinin sebebi, ileri gelenlerin küfür, isyân ve sapıklıkta aşırı gittiklerini beyân etmektir.¹¹⁶

12. Aynı Kökten Türeyen Kelimelerin Birbiri Yerinde Kullanılması

Mübâlağa ifade etmek kasdiyle zaman zaman, aynı kökten türeyen kelimelerin, Kur'ân-ı Kerîm'de birbiri yerinde kullanıldığını görüyoruz.

Bu nev'e giren tesbit ettiğimiz örnekler:

« قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا مِّنْ يَّأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَّعِينٍ »

"De ki: Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim bir akar su getirebilir?"
(Mülk Suresi, 30; Kehf Suresi, 41)

"Gavr", "Gâra" fiilinin masdarıdır. Ayette mubalağa ifade etmek amacıyla ism-i fail olan "Gâir" kelimesinin yerinde kullanılmıştır.¹¹⁷

Şâire el-Hansa¹¹⁸ da şu dizesinde masdarı, mübâlağa ifade etmek için ism-i fail anlamında kullanmıştır.

تَرْتَع مَا رَتَعْتِ، حَمِي إِذَا ادَّكَّرْتِ فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَ إِدْبَارٌ

Beyitte "ikbâl" ve "idbâr" masdarları, "mukbile" ve "müdbire" anlamındadır.

¹¹⁶ İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ile Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm, III, 292.

¹¹⁷ el-Kâmil, I, 121 (III; 14); Ebu Ubeyde, Mecâzu'l-Kur'ân, III, 263.

¹¹⁸ Hansa' Tumâdir binti Amr (24 h.), kadın şairlerden biridir. Kavmiyle birlikte Hz. Peygamber'in yanına gelerek müslüman olmuştur ve Kâdisiye savaşında dört oğlunu şehid vermiştir. Bkz. ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, Kahire, ts., 249.

« أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَنْ آَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ »

“(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram’ı onarmayı Allah’a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imamı ile bir mi tutuyorsunuz?...” (Tevbe Suresi, 19)

“*Sikâyet*” kelimesi “*saka*” fiilinin, “*imâret*” kelimesi “*amara*” fiilinin masdardır. Ayette her iki kelime, *ism-i fâil* anlamındadır. Yani “*sukât*” ve “*amara*” anlamındadır. İbn Zübeyr’in « أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْبَيْتِ » şeklindeki kirâeti de bu görüşü teyid eder.¹¹⁹

« وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَقَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزِمَانًا وَاجِلًا مَشِيًّا »

“Eğer Rabbinin verdiği bir hüküm ve tayin ettiği bir süre olmasaydı, hemen azaba uğrarlardı.” (Furkan Suresi, 77; Tâhâ Suresi, 129)

“*Lizâm*” kelimesi, “*lâzeme*” fiilinin masdardır. Ayette *ism-i fâil* yani “*mülâzim*” anlamındadır.¹²⁰

« قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا »

“... Birbirini destekleyen iki sihir dediler...”

“*Sîhr*” kelimesi, “*sahara*” fiilinin masdardır. Ayette *ism-i fâil* yani, “*sâhîrân*” anlamında kullanılmıştır.¹²¹

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ »

“Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. ...” (Tevbe Suresi, 28)

¹¹⁹ Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, II, 120.

¹²⁰ Aynı eser, III, 177.

¹²¹ Aynı eser, III, 239.

“Neces” kelimesi, aslında “necise” filinin masdarıdır. Ayette mübalağa ifade etmek için sıfat-i müşebbehe yani “necisûn” anlamındadır.

« لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبِّي »

“Bugün Allah’ın emrinden merhamet sahibi Allah’tan başka koruyacak kimse yoktur.” (Hûd Suresi, 43)

“Âsim” kelimesi, “asama” filinin ism-i fâilidir. Ayette ism-i mef’ûl yani “ma’sûm” anlamında kullanılmıştır.¹²²

« فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَرَوَّى فِي عَيْشِهِ رَاضِيَةً »

“O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur.” (Kâria Suresi, 6, 7)

“Râdi” kelimesi, “radiye” filinin ism-i fâilidir. Ayette ism-i mef’ûl yani “mardiyyü” anlamındadır.¹²³ Sonundaki “ta” ise, te’nîs işaretidir.

« كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا »

“... İşte bu, Rabbinin üzerine (aldığı ve yerine getirilmesi) istenen bir vaaddir.” (Furkan Suresi, 16)

“Va’d” kelimesi, “Vaade” filinin masdarıdır, âyette ism-i mef’ûl yani “mev’ûd” anlamındadır.¹²⁴

“Va’d” kelimesinin, “mev’ûd” anlamında kullanıldığı diğer âyetler: Kasas Suresi, 61; Meryem Suresi, 61; Enbiya Suresi, 97; İsra Suresi, 7; Kehf Suresi, 98; İbrahim Suresi, 14; Kâf Suresi, 20; Kâf Suresi, 45.

¹²² Cevâhiru’l-Belâğa, 295.

¹²³ Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil, IV, 374,

¹²⁴ Mecâzu’l-Kur’ân, 191.

«يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ
بَشِّرْكُمْ الْيَوْمَ بِجَنَّاتٍ جَزَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا»

“Mü'min erkeklerle mü'min kadınları, önlerinden ve sağlarından, nurların aydınlatıp giderken gördüğün günde, (onlara): Bugün müjdeniz, zemininden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacağınız cennetlerdir, denilir...” (Hûd Suresi, 12)

“Buşra” kelimesinin sözlük manası müjdeleyen kişiye verilen şeydir.¹²⁵
Ayette “Mübeşşer” anlamında kullanılmıştır.¹²⁶

«وَأَنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»

“... Eğer sabreder ve takvâ gösterirseniz muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir.” (Âl-i İmrân Suresi, 186)

“Azm” kelimesi, “azeme” fiilinin masdarıdır. Ayette ism-i mef'ûl yani “ma'zûm” anlamındadır.

«وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ»

“Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için işe şüphesiz cennet yegâne barınaktır.” (Nâziât Suresi, 40, 41)

“Heva” kelimesi “heviye” fiilinin masdarıdır, âyette ism-i mef'ûl yani “mehviy” anlamındadır.¹²⁷ Bu kelimenin ism-i mef'ûl anlamında kullanıldığı âyetler: Sâd Suresi, 26; Furkan Suresi, 43; Muhammed Suresi, 14-16; Kamer Suresi, 3.

«فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي»

¹²⁵ Kamusu'l-Muhit, 447.

¹²⁶ Mecâzu'l-Kur'ân, 194.

¹²⁷ A. e. 2
Mecâzu'l-Kur'ân, 203.

“Süleyman: Gerçekten ben mal sevgisini, Rabbimi anmak için istedim, dedi...” (Sâd Suresi, 32)

“Hubb” kelimesi, “eḥabbe” filinin ism-i masdarıdır, âyette ism-i mef’ûl yani “maḥbûb” anlamındadır.¹²⁸

« وَمَا ظَنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ الْكُذِبَ عَلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ »

“Allah’a karşı yalan uyduranların kıyamet günü (akibetleri) hakkındaki kanaatleri nedir?...” (Yunus Suresi, 60)

“Zann” kelimesi, “zanne” filinin masdarıdır, âyette ism-i mef’ûl yani “maznûn” anlamındadır.¹²⁹

« زَيْنٌ لِلنَّارِ حَبَّةَ الشَّرَاةِ مِنَ النَّارِ وَالْبَيْنِ »

“Nefsânî arzulara, karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı...” (Âl-i İmrân Suresi, 14)

“Şehavât” kelimesi, ism-i mef’ûl yani “müşteheyât” anlamındadır.

« مِنْ النَّارِ وَالْبَيْنِ » ifadesi de bunun delilidir. Çünkü ikisi de müşteheyâttandır.¹³⁰

« وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ »

“Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et.” (Hıcr Suresi, 99; Müddessir Suresi, 47)

¹²⁸ Aynı eser, 204.

¹²⁹ Aynı eser, 204.

¹³⁰ A.g.e., 205.

Ayette geçen “*yakın*” kelimesi ism-i mef’ûl yani “*müteyekkân*” anlamındadır. Çünkü ölümün gelip çatması kesin bir şekilde inanılan bir şeydir.¹³¹

« وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَقْتُمْ عَنْهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَا »

“İpliğini sağlamca büktükten sonra, çözüp bozan (kadın) gibi olmayın...”
(Nahl, 92)

Ayette geçen “*Gazl*” kelimesi, ism-i mef’ûlu olan “*mağzûl*” anlamındadır.

« هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ »

“İşte bunlar Allah’ın yarattıklarıdır...” (Lokman Suresi, 11)

Ayette geçen “*Halk*” kelimesi, ism-i mef’ûl yani “*mahlûk*” anlamındadır.

« صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَنْتُمْ كَلٌّ بَشِيءٌ »

“... (Bu) her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır...” (Nahl Suresi, 88)

“*Sun*” kelimesi, “*sanaa*” fiilinin masdardır.¹³² Ayette ism-i mef’ûl “*masnû*” anlamında kullanılmıştır.¹³³

« وَلَا يَحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ »

“O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler...” (Bakara Suresi, 255)

“*İlm*” kelimesi, “*alime*” fiilinin masdardır.¹³⁴ Ayette ism-i mef’ûl (ma’lûm) anlamında kullanılmıştır.¹³⁵

¹³¹ A.g.e., 205.

¹³² el-Kâmilü’l-Muhîd, 954.

¹³³ Cevâhiru’l-Belâğa, 295.

¹³⁴ Muhtârü’s-Sihâh, 452.

¹³⁵ Mecâzu’l-Kur’ân, 183.

« ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نَظْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ »

“Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik.” (Mu’minûn Suresi, 13)

“*Karra*” fiilinin masdarı olan “*karâr*” kelimesi, ism-i mekân kipi olan “*makarr*” kelimesi anlamındadır.¹³⁶

“*Karâr*” kelimesinin “*makar*” anlamında kullanıldığı diğer âyetler: İbrahim Suresi, 26, 29; Mü’minûn Suresi, 50; Sâd Suresi, 60; Gafir Suresi, 39; Mürselât Suresi, 21; Neml Suresi, 61; Gafir Suresi, 64.

« قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَنْ مِحْمَلٍ غَيْرٍ صَالِحٍ »

“Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir...” (Hûd Suresi, 46)

Ayette geçen “*amel*” kelimesi “*amile*” fiilinin masdarıdır, ism-i fâil (âmil) anlamındadır.

« وَ أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِينَاهُمْ مَاءً غَدَقًا »

“Şâyet doğru yolda gitselerdi, bu hususta kendilerini denemeniz için onlara bol su verirdik...” (Cin Suresi, 16)

Ayette geçen “*ğadak*” kelimesi “*ğadika*” fiilinin masdarıdır, sıfat-i müşebbehe (*ğadikun*) anlamındadır.¹³⁷

« هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْكِنْ بِغَيْرِ حِسَابٍ »

“İşte bu bizim bağışımızdır. İster ver, ister (elinde) tut, hesapsızdır, dedik.” (Sâd Suresi, 39)

¹³⁶ Abdulfettah, İbrahim Ahmed, el-Kâmûsu'l-Kavîm, li'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kahire, 1983, 110)

¹³⁷ A.g.e., II, 49.

Ayette geçen “atâ” kelimesi ism-i masdardır, ism-i mef’ûl anlamındadır.¹³⁸

« قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ »

“De ki: Ben, sadece, vahiy ile sizi ikaz ediyorum...” (Enbiya Suresi, 45; Necm Suresi, 4)

Ayette geçen “vahiy” kelimesi ism-i mef’ûl (mûha) anlamındadır. Çünkü “vahiy”den maksad Kur’ân-ı Kerîm’dir.¹³⁹

« مَنْ أَحْلَمَ بِمَا يَسْتَعِينُ بِهِ إِذْ يَسْتَعِينُ إِلَيْكَ وَ إِذْ هُمْ يَجْوَى
إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَسْعُونَ إِلَيْنَا فِرَاقًا مُّسَوِّرًا »

“Biz, onların seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini, kendi aralarında fısıldaşırken de o zalimlerin: “Siz, büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!” dediklerini çok iyi biliriz.” (İsra Suresi, 47)

“Necya” kelimesi, “neca” filinden isimdir¹⁴⁰; âyette mubâlağa ifade etmek için ism-i fâil (mütenâcûn) anlamındadır.¹⁴¹

« إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَضْلٌ وَمَا هُوَ بِالرَّهْزَلِ »

“...Kur’ân, (hak ile bâtlı) ayıran bir sözdür. O, asla bir şaka değildir...” (Tariğ Suresi, 14)

“Hezl” kelimesi, “hezele” fiilinin masdardır.¹⁴² Ayette ismi mef’ûl (mehzûl) anlamındadır.¹⁴³

¹³⁸ Aynı eser, II, 26.

¹³⁹ Aynı eser, II, 325.

¹⁴⁰ Muhtaru’s-Sihâh, 648.

¹⁴¹ el-Kâmusu’l-Kavîm, li’l-Kur’âni’l-Kerîm, II, 254.

¹⁴² Muhtaru’s-Sihâh, 695.

¹⁴³ el-Kâmusu’l-Kavîm, li’l-Kur’âni’l-Kerîm, II, 302.

« وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ »

“O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır...” (Bakara Suresi, 205)

Ayette geçen “*nesl*” ve “*hars*” kelimeleri, “*nesele*” ve “*harese*” fiillerinin masdarlarıdır, ism-i mef’ûl (mensûl-mahrûs) anlamlarındadır.¹⁴⁴

« وَإِنْ تَعِجِبْ فَعِجِبْ قَوْلَهُمْ أَئِذَا كُنَّا تُرَابًا أَيْنَ لِي خَلْقٍ جَدِيدٍ »

“(Resûlüm! Kâfirlerin seni yalanlamalarına) şaşıyorsan, asıl şaşılacak şey onların: “Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?” demeleridir...” (Ra’d Suresi, 5)

“*‘Aceb*” kelimesi, “*‘acibe*” fiilinin masdarıdır¹⁴⁵; Ayette sıfat-ı müşebbehe yani “*‘acib*” anlamındadır.¹⁴⁶

« ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ »

“O kitap (Kur’an); onda asla şüphe yoktur. O, müttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.” (Bakara Suresi, 2)

“*Hüda*” kelimesi, “*heda*” fiilinin masdarıdır, “*La raybe fihi*” de vakfe yapılırsa, ism-i fâil (hâdi) anlamındadır. Eğer “*la raybe*” de vakfe yapılırsa masdar anlamındadır.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Aynı eser, II, 264.

¹⁴⁵ Muhtaru’s-Sihâh, 412.

¹⁴⁶ el-Kâmusu’l-Kavim, li’l-Kur’âni’l-Kerim, II, 7.

¹⁴⁷ Aynı eser, II, 301.

SONUÇ

Belâgat, varlığını, belirli kurallara kavuşmasını, gelişmesini şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'e borçludur. Şâyet Kur'ân-ı Kerîm gelmeseydi, ne belâgat bu şekilde gelişir, ne de zenginleşirdi. Kur'ân-ı Kerîm, belâgatın, Arap dilinin ve edebî eleştirinin insanüstü örnekleriyle doludur. Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya çalışmak belâgatın doğuşuna sebep olmuştur.

Ebu Hilâl el-Askerî belâgat hakkında bakın ne diyor: "Öğrenilmeye ve kavranılmaya en müstahak ilim, Allah'ın varlığı ve birliği bilgisinden sonra belâgati bilmek ve fesâhatı tanımaktır."¹⁴⁸

Belâgat âlimlerinin çoğuna göre, belâgat ilmini öğrenmekten gaye, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını ve bu i'câzın sınırlarını öğrenmektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de mecâz konusunu Ebu Ubeyde, "Mecâzu'l-Kur'ân; İbn Abdisselam "el-İşâretü ile'l-İ'câz fi Ba'di Envâi-ı Mecâz"; eş-Şerîf er-Radî "Mecâzu'l-Kur'ân" adlı eserlerinde işlemişlerdir. Ebu Ubeyde ve eş-Şerîf er-Radî, mecâz konusunu hiç ayrıntılara girmeden genel bir çerçeve içinde işlemişler. İbn Abdisselâm ise, mecâz konusunu incelerken çeşitlerine de değinerek âyetlerden örnekler vermiştir. Biz tezimizi hazırlarken en çok İbn Abdisselam'ın kitabından ve Muhammed Ali es-Sabûnî'nin "Şafvetü't-Tefâsîr" adlı tefsir kitabından istifade ettik.

Kur'ân-ı Kerîm'de mecâz-ı mürsel kapsamına giren tesbit ettiğimiz kelimeleri, hakiki mâna ile mecâzî mâna arasındaki alakaya göre tasnif ederek ele aldık.

¹⁴⁸ el-Askerî, Ebu'l-Hilâl, el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl, Kitâbu's-Sina'ateyn el-Kitâbe ve's-Şi'r (Tahk. Mufid Kamiha), Beyrut, 1971, 27.

Bu çalışmamızın sonunda elde ettiğimiz sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kur'ân-ı Kerîm sadece uslubuyla mu'ciz değil, kelimeleri ve harfleri ile de mu'cizdir.
2. Kur'ân-ı Kerîm'i doğru ve düzgün anlamak için kelimelerinin her açıdan tahlil edilmesi zarûridir.
3. Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerinin anlamlarını belirli anlamlarda dondurmak, O'nun evrensel ve zamanüstü bir kitap olması özelliğine gölge düşürür.
4. Kur'ân-ı Kerîm'deki kelimeler ve edatlar ustaca bir şekilde tahlil edilirse, her zamanın sorunlarına çözüm bulunabilir.
5. Bu tezi hazırlarken, Kur'ân-ı Kerîm'de mecâz konusunu bütün yönleriyle ele alan bir kitabın yazılmasına ihtiyaç olduğu kanaatine vardım.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulfettâh, İbrahim Ahmed, el-Kâmusu'l-Kavîm, Mecmau'l-Buhûsu'l-İslâmiyye, I, II, Kahire, 1404/1983.

Abdulkâdir, Hüseyin, el-Muhtasar fi Tarihi'l-Belâğa, Beyrut, 1982.

el-Alevî, Yahya b. Hamza, et-Tirâzü'l-Mütadammin li Esrâri'l-Belâğa ve 'ulûmi Hakâ'iki'l-İ'câz, Beyrut, 1980, I-III

Akârî, in'âm Nevâl, el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi Ulûmi'l-Belâğa, Beyrut, 1992.

el-Askerî, Ebu Hilal el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (395 h.), (Tahk. Müfrîd Kamîha) Beyrut, 1971.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, Sahîhu'l-Buhârî, I, VIII, Kahire, ts.

el-Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/868), el-Beyân ve't-Tebyîn, I, II, Tahkîk: Abdusselâm Muhammed Harun, I-IV, Kahire, ts.

el-Cârim, Ali; Emin, Mustafa, el-Belâgatü'l-Vâdiha, İstanbul, ts.

Cerrahoğlu, İsmâil, Tefsir Usûlü, Ankara, 1991.

el-Curcânî, Abdulkâhir, Esrâru'l-Belâğa fi İlmi'l-Beyân, Beyrut, 1402/1982.

..... Kitabu Delâili'l-İ'câz, Tahkîk: Mahmud Muhammed Şâkir, Kahire, ts.

ed-Daks, Kâmil Selâme, Âyâtü'l-Cihâd fi'l-Kur'ân'il-Kerîm, el-Kuveyt, 1972.

DİA (Türkiye Diyanet Vakfı), İst., 1992.

'Divanu'l-Hansa', Beyrut, 1985.

Diyap, Abdulhamîd, Maa't-Tıbbî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dimaşk, 1400/1980.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sînen, I-V, Tahkik: Muhammed Muhiddin, Abdulhamîd, Kahire, ts.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, Mecâzu'l-Kur'ân, I-II, Tahkik: Muhammed Fuad Sezkin, Müessesetü'r-Risâle, ts.

el-Firuzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub (817/1415), el-Kâmusu'l-Muhît, Beyrut, 1407/1987.

Garipoğlu, Kemal, Edebiyat Bilgileri, İstanbul, 1967.

el-Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, Sırru'l-Fesâha, Beyrut, 1402/1982.

el-Hâşimî, Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, Beyrut, ts.

el-Hatîb el-Kavzîni, el-İdah fi Ulûmi'l-Belâğa, Tahk.: Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî, Beyrut, 1400/1980.

Havva Saîd, el-Esâsu fi't-Tefsir, I-XVIII, Kahire, 1989.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, Tahkik: Ali el-Becâvî, Kahire, ts.

İbn Abdisselâm, Mecâzu'l-Kur'ân veya el-İşâretü ile'l-İcâz fi Ba'di envai-Mecâz, Tahkik: Muhammed Mustafa b. el-Hâc, Trablus, 1401/1992.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman (392/1001), el-Hasâis, Tahkik: Muhammed Ali en-Neccar, I-III, b.y., ts.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed, el-Müsned, I-VI, Kahire, 1313.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Kesîr el-Kureşî (774 h.), Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm, I-IV, Beyrut, 1987.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah, b. Müslim, Te'vil'ü Müşkili'l-Kur'ân,
Tahkik: Seyyid Ahmed Sakar, Kahire, 1973.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, Sünen, I-II, Tahkik: Muhammed Fuad
Abdulbâkî, Kahire, 1954.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, Lisânu'l-Arab, I-XV,
Beyrut, 1410/1990.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, Tabakâtu's-Sahâbe
ve't-Tâbiîn, I_VIII, Kahire, 1313.

Izzuddin b. el-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-
Sahâbe, I-VII, Kahire, 1280.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi),
Ankara, 1993.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (), el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Kahire, 1968.

el-Merğîynânî, Burhanuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir, el-Hidaye Şerhu
Bidâyeti'l-Mübtedî, I-II, el-Mektebetü'l-İslamiyye, b.y., ts.

el-Mevlevî, Tâhir, Edebiyat Lügati, İstanbul, 1973.

Meydan Larousse, I-XI

Muhammed Fuad, Abdulbâkî, el-Mu'cemü'l-Müfehres li El-fâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,
İstanbul, 1411/1990.

el-Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, el-Kâmil, fi'l-Lügati ve'l-Edeb, I-IV,
Tahkik: İbrahim Muhammed, Ebû'l-Fadl, Kahire, ts.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (261/875), I-V, el-Câmiu's-
Sahîh, I-V, (Nşr. M. Fuad Abdulbâkî), Mısır, 1374/1955

- el-Mütenebbî, Ebu't-Tayyib, Divanu'l Mütenebbî, I-II, Tahkik: Mustafa es-Saka; İbrahim el-Ebyârî; Abdulhâfi Şelebî, Beyrut, ts.
- Nâsîf, Hafnî ve arkadaşları, Kavâidü'l-Lügati'l-Arabiyye (Tahk. Muhammed Ali Tâha ed-Dürre), Humus, 1980.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb Sünenü'n-Nesâî, I-VIII, Beyrut, ts.
- en-Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Tefsîru'n-Neseî veya Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, I-IV, Kahire, b.y., ts.
- er-Râzî, Zeynuddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (666 h.), Muhtaru's-Sihâh (tert. ve tahk. Mahmud Hatır-Hamza Fethullah), Beyrut, 1987.
- es-Şalih, es-Şubhî, Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1968.
- es-Sûyûtî, Celaluddin, el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luğa, I-II, Tashih ve şerh: Ahmed Cade'l-Mevlâ; Ali Muhammed el-Bicâvî; Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Mısır, ts.
- eş-Şerif er-Radî, Telhîsü'l-beyân fi mecâzâtî'l-Kur'ân.
- eş-Şerif er-Radî, el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye, Tahk. Tâhâ Muhammed ez-Zinî, Kahire, ts.
- eş-Şa'râvî Muhammed, el-Mütevellî, Tefsîru's-Şa'râvî, Ahbaru'l-Yevm, Kâhire, ts.
- eş-Şevkânî, Muhammen b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadîr, I-V, Mısır, 1313/1964.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünen, Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, 1337.
- Wensinck, A. J. ..., el-Mu'cemu'l-Müfehres'li El-fâzi'l-Hadîs, I-VII, Beyrut, ts.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, I-X, İstanbul, 1979.
- el-Yemenî, Yahya b. Hamza, Kitabu't-Tirâz, I-III, Beyrut, ts.

ez-Zemahşeri, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, Esâsu'l-Belâğa, I-II, Mısır, 1985.

ez-Zemahşeri, el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzîl, Kahire, 1966.

ez-Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh (774/1372), el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IV, Beyrut, ts.

ez-Zeyyât, Ahmed Hasan Tarihûl Edebî'l-'Arabî, Kahire, ts.

ez-Zevzenî, Ebu Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. el-Huseyin ez-Zevzenî (1978), Şerhu'l-Muallakati's-Seb' Beyrut, ts.

ez-Ziriklî, Hayruddin, el-A'lâm, I-XI, Beyrut, 1969/1389.